Cultuurhistorische quickscan

Ontwikkelingsgebied Houtvijver/meubelfabriek Parallelweg Oost 12

Onderzoek i.o.v. gemeente Culemborg

11 november 2022

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

COLOFON

Cultuurhistorische quickscan ontwikkelingsgebied Houtvijver & meubelfabriek Parallelweg Oost 12 Culemborg

Status
geen

Opdrachtgever
Gemeente Culemborg
Contactpersoon: de heer C. Huurman, adviseur Erfgoed
Postbus 136
4100 AC CULEMBORG

Onderzoek en rapportage
drs. F.A.C. Haans, bnb
drs. J. de Jong

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Monumenten Advies Bureau. NB: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade, die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.
Met betrekking tot het beeldmateriaal hebben wij ons best gedaan om alle rechthebbenden te achterhalen en deze te vermelden in de bijschriften dan wel de bronnen. Als u van mening bent dat uw beeldmateriaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.
© Monumenten Advies Bureau – Nijmegen, 11 november 2022

MONUMENTEN ADVIES BUREAU
bureau voor architectuur- en bouwhistorisch onderzoek, cultuurhistorische gebiedsanalyses, restauratie, onderhoud en bouwtechnisch onderzoek, publieksvoorlichting en publicaties over cultuurhistorie

drs. C.J.B.P. Frank
drs. F.A.C. Haans, bnb

mw. drs. C.H.J.M. van den Broek
drs. J. de Jong
ing. G. Korenberg, bnb
mw. drs. M. Lemmens
D. Schaars Ma.
Mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1
6542 SN NIJMEGEN
tel: 024-3786742
info@monumentenadviesbureau.nl
www.monumentenadviesbureau.nl

INHOUD

1 INLEIDING 6

2 GEBIEDSBIOGRAFIE 10

2.1 Inleiding 10

2.2 Prestedelijk landschap 10

2.3 Aanleg spoorlijn Utrecht - 's-Hertogenbosch 14

2.4 Houtvijver 15

2.5 Fabrieksgebouw 23

2.6 Terrein met grasveld en parkeerplaatsen 27

2.7 locatie in breder perspectief 28

3 ANALYSE VAN HET ONTWIKKELINGSGEBIED 31

3.1 Stedenbouwkundige karakteristiek 31
3.1.1 Inleiding 31
3.1.2 Prestedelijke verkaveling 31
3.1.3 Historische wegen 31
3.1.4 Bebouwingskarakteristiek 33
3.1.5 Water 34
3.1.6 Inrichting van open ruimten en groen 35
3.1.7 Zichtlijnen 36
3.1.8 Conclusie 36

4 BOUWHISTORISCHE QUICKSCAN 39

4.1 De bouw van het veilinggebouw 39

4.2 Omvorming van het veilinggebouw tot meubelfabriek 44

4.3 Omvorming van de meubelfabriek tot sigarenfabriek 44

4.4 Opnieuw een meubelfabriek na de oorlog 46

4.5 Bouw bedrijfshal aan meubelfabriek (1960) 49

4.6 Verbouw woonhuis van meubelfabriek (1965) 51

4.7 Bouw nissenhut voor meubelfabriek (1972) 53

4.8 Hoogspanningsruimte en loodsen voor meubelfabriek 53

4.9 De architecten Gijsbartus Prins (1852-1933) & Cornelis Prins (1886-1944) 57

4.10 Documentatie van het fabriekscomplex 64

5 WAARDERING 71

5.1 Bijzondere waarden 71

5.2 Conclusie: kenmerken, behouden en/of beschermen 72

6 BRONNEN EN LITERATUUR 75

6.1 Bronnen 75

6.2 Internet 75

6.3 Literatuur 75

GROTE AFBEELDINGEN:

Blad 3 Fragment van een luchtfoto van Culemborg, in 1930 vervaardigd door Aero Foto Nederland (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-585).

Blad 9 Fragment kadastrale veldkaart, sectie C, archiefnummer 149, dienstjaar 1953 (bron: www.kadaster.nl). Op deze kaart staan de eigenaren van de houtvijver vermeld: P.G.A. Verwoerd en A.S. van Ledder-Hulsebosch (firma). De veldtekening vermeld 'water' op de plek van het perceel en langs de perceelsgrens aan noord- en zuidzijde 'bovenkant talud'. De gronden achter de meubelfabriek waren in gebruik als boomgaard.

Blad 28: Reclame van Houtzagerij Verwoerd, datering onbekend (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-4025).

Blad 36: foto van de houtvijver (MAB, 12 oktober 2022).

1 INLEIDING

Het ontwikkelingsgebied Houtvijver Parallelweg Oost 12 bevat een perceel met een grote vijver die verbonden was aan een houtzagerij/houthandel (waar in het verleden hout te wateren werd gelegd) en daarnaast op een nagenoeg identiek perceel gelegen bedrijfsbebouwing (kantoorvilla met aansluitende bedrijfshallen en loodsen) en parkeerterrein. De percelen grenzen aan de Parallelweg Oost, oostelijk van het thans in ontwikkeling zijnde stationsgebied. Binnen die ontwikkelingen wordt ook gedacht aan ontwikkeling van woningen rond het station. De verschillende ontwikkelende partijen willen hier ook op enige wijze op inspelen door op dit ten opzichte van het station gunstig gelegen terrein woningbouw te realiseren.

Er komt veel druk op het gebied rond de spoorzone van heel wat particuliere ontwikkelaars, zelfs al voor het mogelijk bouwen van studentenhuisvesting voor Utrechtse studenten. De gemeente vindt het van belang om de planvorming eerst goed in te bedden in een integrale nieuwe visie over de spoorzone. Nu is er aan de achterzijde van het station bij de Parallelweg Oost een grote parkeerplaats, terwijl het plein aan de voorzijde van het station niet doet vermoeden dat er een oude stadskern is. Inmiddels zijn de ideeën over de benutting van stations en de spoorzone veel meer inclusief geworden, waarbij gestreefd wordt naar een alzijdige invulling.
De binnen de ontwikkeling van de onderzochte percelen gewenste sloop en nieuwbouw vormen potentieel een bedreiging voor eventueel aanwezige archeologische en bovengrondse cultuurhistorische waarden. Om die aanwezige waarden in beeld te krijgen heeft in een eerder stadium (juni 2019) de ontwikkelaar Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een archeologische en cultuurhistorische inventarisatie laten uitvoeren.

Het rapport van Vestigia is in september 2019 besproken in de Erfgoedcommissie. De commissie was van mening dat op het archeologisch bureauonderzoek van het rapport niet zo veel was af te dingen. Daaruit blijkt dat in archeologische zin er weinig meer te halen valt in dit gebied. De aandacht die in het rapport van Vestigia aan de cultuurhistorische waarden wordt besteed achtte de commissie echter onvoldoende. De cultuurhistorische aspecten worden volgens de commissie in het rapport onvoldoende uitgewerkt en de uiteindelijke afweging van de waarden is onvoldoende onderbouwd. De commissie stelde: *Het belang van de voormalige veilinghal, later onder meer meubelfabriek, komt maar mager uit de verf. De waarde van het gebouw en van het werk van de architect, die voor Culemborg belangrijk is, wordt niet onderkend. Gewezen wordt op de memoriewaarde van het voorste gedeelte van de voormalige veilinghal, met zijn licht expressionistische architectuur Er wordt niet ingegaan op de ensemblewaarde noch op de architectuurwaarde. Er ontbreekt een specifieke plattegrond van het ensemble. De meubelfabricage is, eerst in de binnenstad en later rond het spoor, een belangrijk element in de geschiedenis van Culemborg. De houtvijver hoorde bij een ander complex, namelijk dat van de houtzagerij. Het hout werd gewaterd in de vijver. Er ontbreekt nu een analyse van de houtvijver*. De commissie was van mening dat voor het verdere vervolg een nadere analyse van de cultuurhistorische waarden nodig is.

Vogelvlucht van het stationsgebied naar het noorden gezien. Foto: De Gelderlander/ William Hoogteyling.

Een nieuwe cultuurhistorische quickscan

De gemeente heeft uiteindelijk besloten om het Monumenten Advies Bureau in te schakelen om het door de commissie gewenste nadere onderzoek te laten plaats vinden naar de cultuurhistorische kwaliteiten, waarbij het focus ligt op de ontwikkelingen van het gebied na 1900, toen de houtvijver en het naastgelegen veilingcomplex tot stand kwamen. Het quickscan-onderzoek geeft een analyse van het ontwikkelingsgebied, waarin zoals gezegd nader wordt ingegaan op de ontwikkelingsgeschiedenis van dit gebied vanaf 1900. Vastgesteld wordt hoe de voorgeschiedenis was, welke transformaties heeft het gebied ondergaan en welke tijdslagen zijn nog zichtbaar. Uiteraard worden historische en ruimtelijke verbanden gelegd met de omliggende woonbuurt kantoren en de spoorzone. De analyse heeft de vorm van een beknopte gebiedsbiografie en is dus een verdieping van het in 2019 uitgevoerde onderzoek van Vestigia dat in de vorige paragraaf is genoemd.

De quickscan zoomt vervolgens in op de binnen het onderzoeksgebied aanwezige bijzondere ruimtelijke structuren, gebouwen en andere historisch relevante artefacten. Het fabriekscomplex en de naast gelegen vijver met groenstructuren langs de randen komen hier aan de orde. De inventarisatie, de analyse, de bevindingen en waarderingen worden verder uitgewerkt. De waardevolle onderdelen (structuren, gebouwen, ruimten) worden gevisualiseerd op een inventarisatiekaart.

De Houtvijver gezien naar het oosten.

Doel

Deze cultuurhistorische quickscan heeft tot doel om de ontwikkelingsgeschiedenis van het ontwikkelingsgebied Houtvijver beknopt te beschrijven, de stedenbouwkundige en architectonische aspecten te duiden en de specifieke cultuurhistorische waarden in kaart te brengen. De verzamelde informatie en de waardering dienen als onderbouwing voor eventueel te maken keuzes inzake transformatie, instandhouding en/of zelfs bescherming van de cultuurhistorisch waardevolle aspecten. Daarnaast worden aanbevelingen gedaan om het verleden op te pakken als inspiratiebron voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen en opgaven. Tot slot worden suggesties gegeven om de unieke geschiedenis van het ontwikkelingsgebied Houtvijver beleefbaar te maken bij ruimtelijke transformaties.

Veldwerk en bronnenonderzoek

Het veldwerkonderzoek vond plaats op woensdag 12 oktober 2022 en had het karakter van een cultuurhistorische veldverkenning vanaf de openbare weg en een rondgang over het terrein, waarbij de gebouwen van buiten af zijn gefotografeerd en onderzocht. Daarnaast vond er aanvullend literatuur- en bronnenonderzoek plaats. Dit gebeurde aan de hand van relevante literatuur en websites (ook kadastraal onderzoek middels de Kadasterviewer), maar ook door het inzien van bouwtekeningen en ander archiefmateriaal. Dit materiaal is beschikbaar gesteld door het Regionaal Archief Rivierenland. Verder is de reeds bijeen gebrachte informatie uit het onderzoek van Vestigia gebruikt om het geheel aan te vullen.

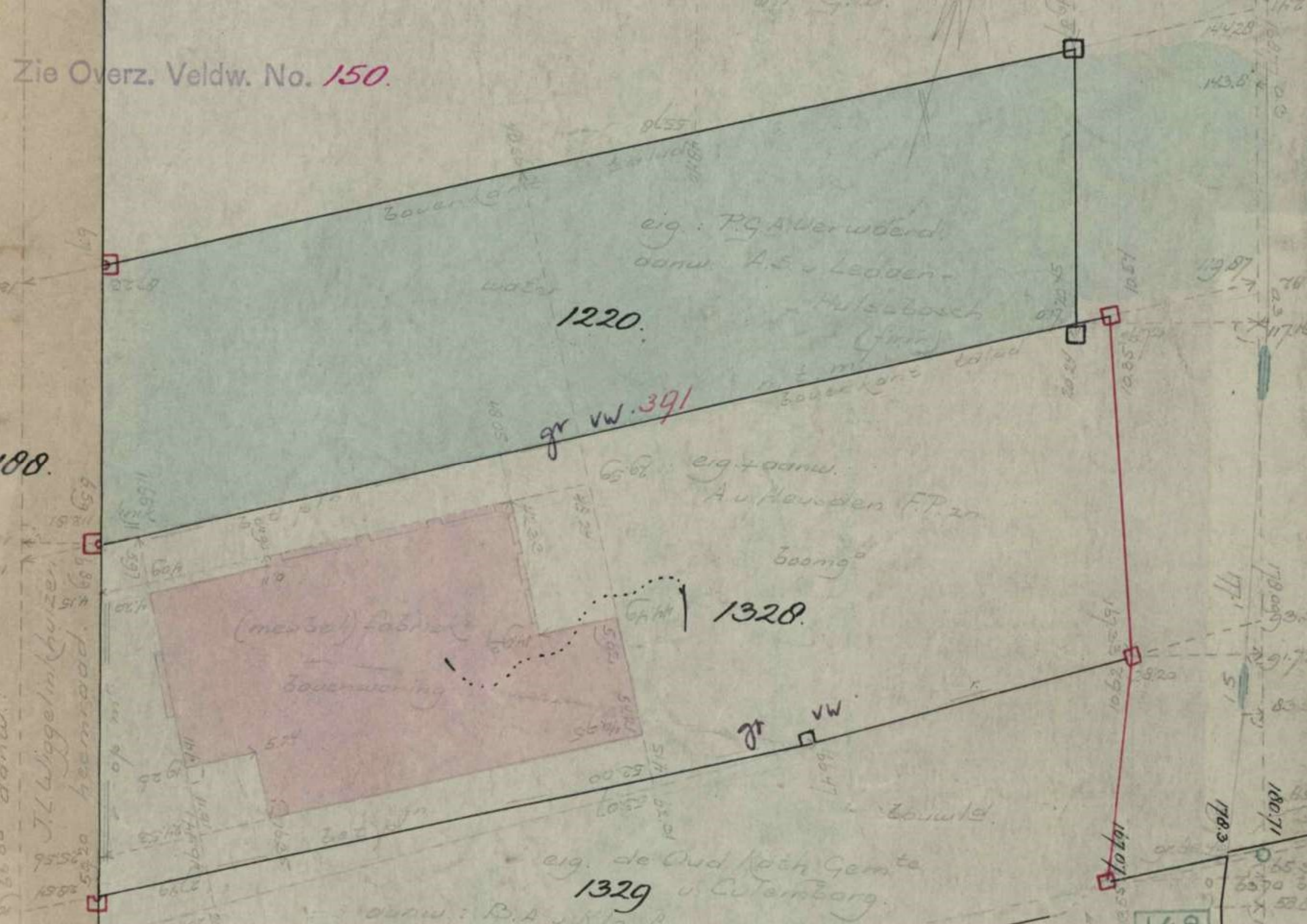
Rapport

De ruimtelijke ontwikkeling van het gebied als geheel wordt beknopt beschreven in hoofdstuk 2. Hierbij is onder meer gebruik gemaakt van teksten uit het rapport uit 2019. In hoofdstuk 3 zoomen we in op de ontwikkelingen na 1900. Hier wordt ingegaan op de ligging en de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied en zijn omgeving, de stedenbouwkundige kenmerken en het karakter van de architectuur. Na de cultuurhistorische waardering wordt een opsomming gegeven van de belangrijkste (behoudenswaardige) objecten, structuren en historisch-ruimtelijke karakteristieken. In hoofdstuk 4 worden met het oog op toekomstig gebiedsontwikkeling aanbevelingen gedaan ten aanzien van het behoud en de versterking van cultuurhistorische waarden en historisch-ruimtelijke karakteristieken. Het rapport sluit af met een overzicht van gebruikte bronnen en literatuur.

Drs. F.A.C. Haans, bnb & drs. J. de Jong (Monumenten Advies Bureau)
Nijmegen 11 november 2022

De houtvijver (Bomenput) gefotografeerd omstreeks 1965. Op de achtergrond rechts boven staat de Beatrixschool. Bron: Regionaal Archief Rivierenland.

Zie Overz. Veldw. No. 150.
1220.
gr vw. 391
1328.
gr vw
1329
eig. : P.G. Alderwoud
aanw. A.E. v. Leeden-
Hulsebosch
eig. + aanw.
Aug. Heuvden F.P. zn
Boomg.
Bouwl.
eig. de Oud Kath. Gem.te
v. Culemborg.
(meubel) fabriek
Bouwwerf
Bouwl.
Boomg.
188.
178.3
180.71

2 GEBIEDSBIOGRAFIE

2.1 INLEIDING

De voormalige houtvijver ligt ten zuiden van de historische binnenstad van Culemborg. De locatie ligt aan de noordoostzijde van de Parallelweg-Oost, die evenwijdig loopt aan de spoorlijn Utrecht-'s-Hertogenbosch. De aanleg van deze spoorlijn in 1868-1870 vormde een belangrijke impuls voor de industriële ontwikkeling van Culemborg. Rond 1900 vormden de glasblazerij, stoelmakerij en sigarenmakerij de belangrijkste takken van industrie in de gemeente Culemborg.[1] Ook de geschiedenis van de onderzoeklocatie Houtvijver is nauw verbonden met het industriële verleden van de stad. Daarnaast herinnert het voormalige veilinggebouw aan de opkomst en bloei van de fruitteelt in de Betuwe. In het onderzoeksgebied komen dan ook meerdere verhaallijnen over de geschiedenis van Culemborg samen.
In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op deze historisch-ruimtelijke ontwikkeling en de historische gelaagdheid van het gebied. In de volgende hoofdstukken zullen de verschillende historische objecten en structuren die te onderscheiden zijn binnen het onderzoeksgebied, worden geanalyseerd en geduid.

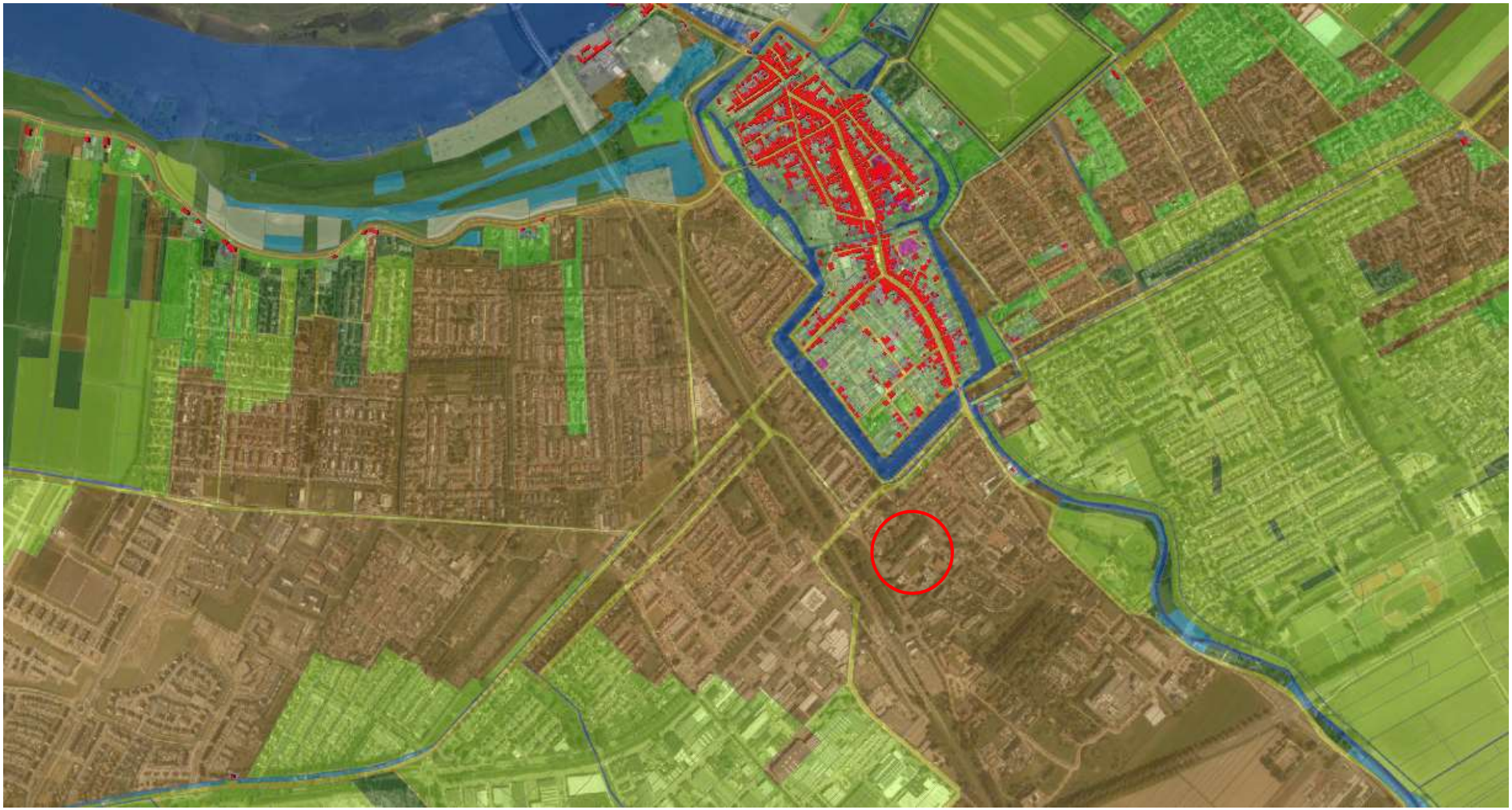
[1] Provincie Gelderland (1993): *Monumenten Inventarisatie Project - Gemeentebeschrijving Culemborg*. Oosterbeek.

2.2 PRESTEDELIJK LANDSCHAP

In het onderzoek "Plangebied Houtvijver Parallelweg 12, gemeente Culemborg. Een Archeologische en Cultuurhistorische inventarisatie en Waardering, en aanvullend inventariserend veldonderzoek" wordt ingegaan op de ontginningsgeschiedenis van het onderzoeksgebied en zijn omgeving:

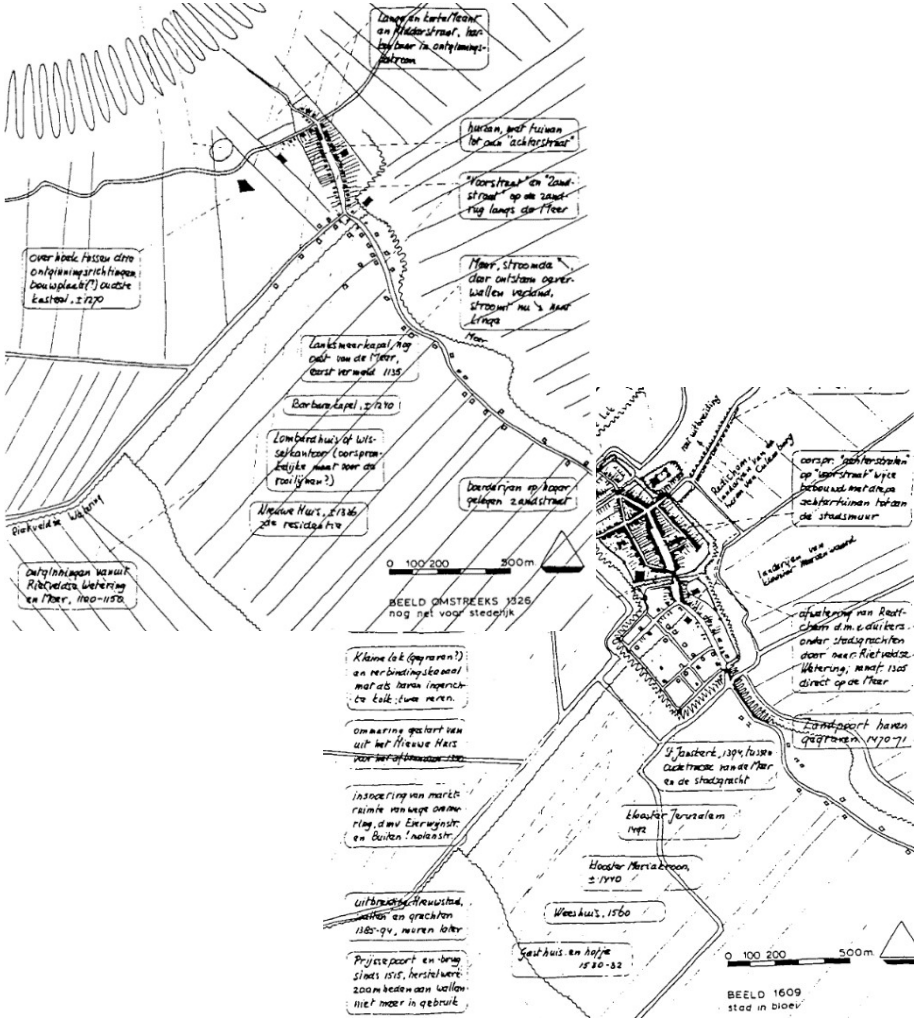
> *"Het plangebied is gelegen in een gebied dat van oudsher de naam 't Zand of Agter 't Zand draagt. Het wordt – in tegenstelling tot Lanxmeer verder naar het zuiden – gekenmerkt door een blokverkaveling. Het behoorde vanwege de ligging op het hoogste stuk van de stroomrug tot de oudste ontginningsgebieden rond Culemborg en is waarschijnlijk al in de 10e of 11e eeuw in cultuur gebracht. Waarschijnlijk speelde de adellijke familie Caets hierbij een belangrijke rol. Hun versterkte huis stond in Agter 't Zand.*
> *Lanxmeer daarentegen draagt met zijn langgerekte strokenverkaveling, veel kenmerken van een cope- ontginning, zoals we die uit het Utrechts-Hollandse veengebied kennen. Deze is waarschijnlijk pas een of twee eeuwen later in cultuur gebracht.*
> *Het gebied van Agter 't Zand kende lang een volledig agrarisch gebruik en was tot diep in de 19e eeuw goeddeels onbebouwd. Het hoofdwegenpatroon (…) in en rond Agter 't Zand (…) blijft ook tot die tijd onveranderd."*

Op navolgende pagina is de ligging van het onderzoeksgebied weergegeven op een grondgebruikskaart, die vervaardigd is op basis van kadastrale minuutplans uit de periode 1811-1832.

Gedigitaliseerde kadastraal minuutplan uit 1811-1832 (bron: www.hisgis.nl). De onderzoekslocatie(binnen de rode cirkel) ligt in een gebied dat destijds geheel onbebouwd was en in gebruik als bouwland.

Uit het kadastraal minuutplan 1811-1832 blijkt dat de gronden aan het begin van de 19de eeuw in gebruik waren als bouwland. Langs de randen van het ontginningsgebied waarbinnen de onderzoekslocatie is gelegen, liepen twee uitvalswegen: van Culemborg richting Buurmalsen (herkenbaar in het tracé van de Lanxmeersestraat-Rijksstraatweg), respectievelijk van Culemborg richting Beesd (herkenbaar in het tracé van de Stationssingel en een gedeelte van Parallelweg-West). Deze wegen hadden een enigszins slingerend beloop dat samenhing met de ligging van het riviertje De Meer en het natuurlijk reliëf van de naastgelegen oeverwal. Uit navolgende kaarten die ontleend zijn aan de gemeentebeschrijving die is opgesteld in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project, blijkt dat de Lanxmeersestraat-Rijksstraatweg als ontginningsas van het gebied ten westen van het riviertje De Meer heeft gediend. De weg van Culemborg richting Beesd werd aangelegd tussen 1326 en 1609. Hoogstwaarschijnlijk vond deze ruimtelijke ingreep plaats in het kader van de uitbreiding van Culemborg met de Nieuwstad omstreeks 1390.

De stedenbouwkundige structuur van Culemborg in 1326 en 1609 (bron: Provincie Gelderland, 1993).

In het gebied tussen beide historische uitvalswegen is op basis van het kadastraal minuutplan een aantal ontginningsblokken te onderscheiden, die zich kenmerkten door verschillen in de breedte en diepte van kavels. De scheiding tussen deze ontginningsblokken is in de huidige stedenbouwkundige structuur nog herkenbaar in de ligging van straten: Vijverstraat, Gerard Revestraat, Frederik van Eedenlaan, Herman Gorterpad Anna Blamanweg en Douwes Dekkerpad.

Fragment van kadastraal minuutplan 1811-1832, Culemborg, sectie C, blad 1 (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, inventarisnummer MIN05032C01, bewerkt door MAB), met aanduiding riviertje De Meer (blauw), historische wegen (geel), grenzen tussen ontginningsblokken (groen) en begrenzing onderzoeksgebied (rood).

Ook op perceelsniveau is de prestedelijke inrichting van het cultuurlandschap nog redelijk goed herkenbaar in het gebied tussen de twee historische uitvalswegen. Allereerst is dit het gevolg van de geleidelijke ontwikkeling van het gebied, waarbij vanaf het einde van de negentiende eeuw langs bestaande wegen nieuwe bebouwing werd gerealiseerd op agrarische kavels. Daarnaast vond in de jaren 40 en 50 van de vorige eeuw tussen de Stationssingel en Meerlaan een kleinschalige stadsuitbreiding plaats. De percelering is daarbij ten dele van invloed geweest op de vormgeving van de stedenbouwkundige opzet. Vooral aan de ligging van de straat Achter 't Zand en de oriëntatie van de langsgelegen woonblokjes is de historische verkavelingsstructuur nog goed af te lezen.

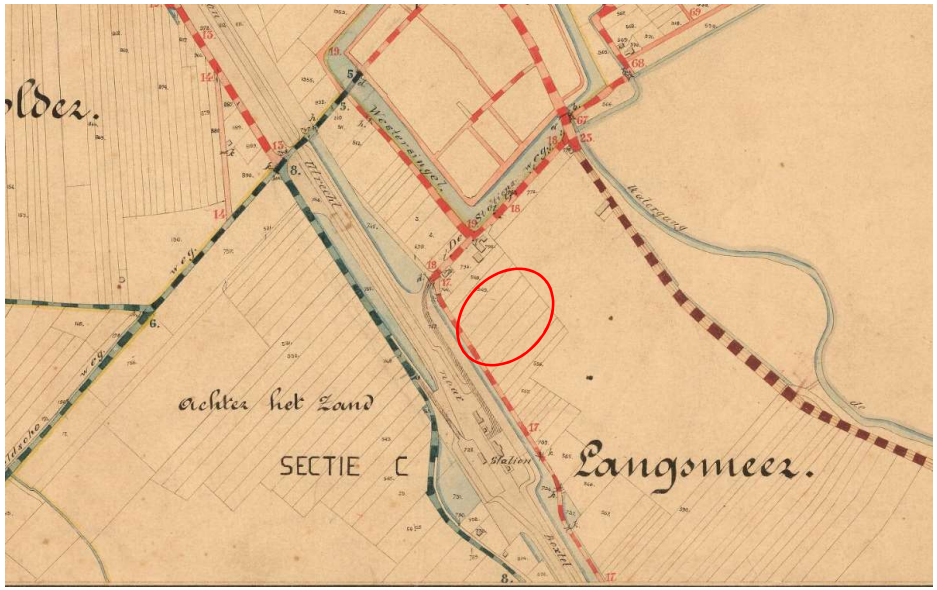
Binnen het onderzoeksgebied is het prestedelijke verkavelingspatroon herkenbaar gebleven. De breedte van de drie kavels van de houtvijver (perceelnummer 1220), het voormalig fabriekscomplex Parallelweg-Oost 12-12a (perceelnummer 1435) en naastgelegen terrein met grasveld en parkeerplaatsen (perceelnummers 3253/3278) komt overeen met de breedte van de oude akkers die aan het begin van de 19de eeuw aanwezig waren.

Projectie van prestedelijk verkavelingspatroon en weg op actuele luchtfoto (bron: www.hisgis.nl, bewerkt door MAB). Het onderzoeksgebied is groen gearceerd.

2.3 AANLEG SPOORLIJN UTRECHT - 'S-HERTOGENBOSCH

In 1868-1870 werd de spoorlijn Utrecht-'s-Hertogenbosch aangelegd. Het ontginningsgebied Achter 't Zand werd door deze nieuwe ruimtelijke structuur doorsneden. Evenwijdig aan het spoor werd de Parallelweg-Oost aangelegd, die aan de westzijde werd begeleid door een brede watergang. Deze weg sloot aan op de Stationssingel, die samenvalt met het tracé van de historische uitvalsweg naar Beesd. De Stationssingel ging samen met een nieuwe weg die lag tussen de spoorlijn en de Parallelweg-Oost onderdeel uitmaken van de route tussen het spoorwegstation en de historische binnenstad. Tot de jaren 30 van de twintigste eeuw kwam slechts op enkele plekken langs deze verbinding nieuwe bebouwing tot stand, voornamelijk langs de Stationssingel bij de aansluiting met de Westersingel (thans Triosingel). Langs de Parallelweg-Oost werd in 1919 een veilinggebouw gerealiseerd in opdracht van de 'Veilingsvereeniging Culemborg en Omstreken'. In de jaren 20 werd ten noorden van dit pand een waterpartij gegraven, die dienstdeed als houtvijver voor de houtzagerij A.S. Verwoerd. In de navolgende paragrafen wordt nader ingegaan op de historisch-ruimtelijke en functionele ontwikkeling van het veilinggebouw en de houtvijver.

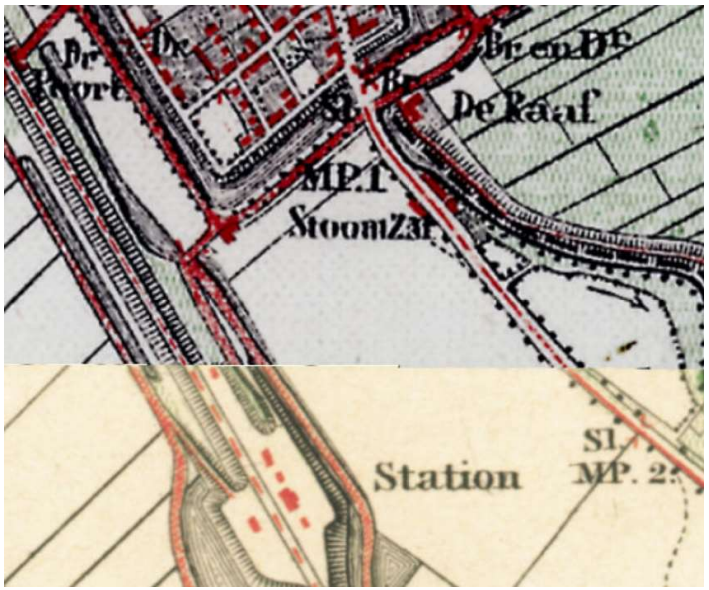

Fragment van een kaart met wegen, voetpaden en tramwegen in de gemeente Culemborg, in 1889 vervaardigd door G.J. Thieme uit Arnhem (bron: (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1158-425). Het onderzoeksgebied is rood omcirkeld.

2.4 HOUTVIJVER

Houtzagerij A.S. Verwoerd

In 1875 vestigde houtzagerij A.S. Verwoerd zich aan de Rijksstraatweg. Deze zagerij was een voortzetting van houtzaagmolen 'De Luchtendans'. Uit een topografische kaart uit 1870 blijkt dat er destijds al sprake was van het stoomhoutzagerij.[2] Antonius Stephanus Verwoerd was een zoon van Johannes Verwoerd en de vader van Piet George Alaid Verwoerd. Een advertentie uit 1866 laat zien dat de familie Verwoerd al voor de vestiging van de houtzagerij actief was in de houthandel. Zoon Piet George Alaid werd de opvolger van Adrianus Verwoerd in de 'Stoomhoutzagerij A.S. Verwoerd'.

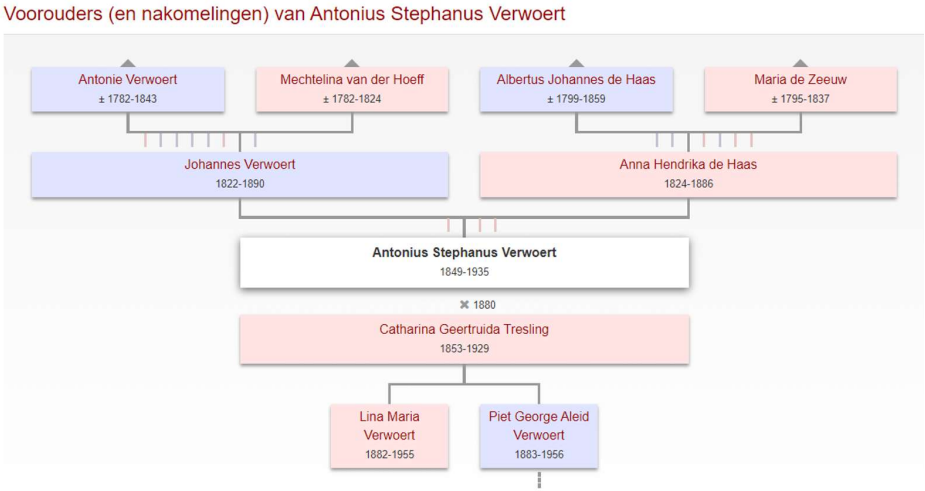

Topografische kaart 1870 (bron: www.topotijdreis.nl).

UIT DE HAND TE KOOP:

40 extra mooije IEPENBOOMEN, gemiddeld van 22 tot 24 duim Amst. maat over het kruis, lang 30 voet. Te bevragen bij J. VERWOERD, te Culemborg. Brieven franco. (5938)

Advertentie van J. Verwoerd te Culemborg in het Algemeen Handelsblad van 13 maart 1866 (bron: www.delpher.nl).

Stamboom van Antonius Stephanus Verwoerd (bron: www.genealogieonline.nl).

[2] De database 'Verdwenen molens' (www.molendatabase.org) toont geen voorganger van de stoomhoutzagerij in de vorm van een windmolen.

De ondergeteekende gevoelt zich verplicht aan de **Eerste Nederl. Verzekering-Maatschappij** *op* **het Leven** *tegen* **Invaliditeit** *en* **Ongelukken**, te *'s Gravenhage*, zijne rechtmatige waardeering te betuigen voor hare spoedige en flinke behandeling van zaken en coulante afdoening van schaden. Korten tijd, nadat hij zijn personeel bij voornoemde Maatschappij tegen ongelukken had verzekerd, bekwam een zijner werklieden, **H. VAN WEERDENBURG**, een ongeluk, dat tot heden zijne onbekwaamheid tot werken tengevolge had.

Nog binnen den daartoe bestemden tijd, werd hem zonder eenige moeite het volle verzekerde bedrag uitbetaald.

Doordrongen van het nut dezer inrichting, en om bovenvermelde redenen, beveelt hij de verzekering bij meergenoemde Maatschappij, bij allen ten zeerste aan.

A. S. VERWOERD,
Stoomhoutzagerij.

Culemborg, Februari 1887.

Krantenbericht in 'Het Nieuws van den dag' van 26 februari 1887 (bron: www.delpher.nl), geplaatst namens Stoomhoutzagerij A.S. Verwoerd.

Espenhout en de klompen-industrie.

Naar aanleiding van ons bericht uit Tiel dat de klompenmakers aldaar wegens schaarschte van het inlandsch populieren hout een proef hebben genomen met Russische peppelen, deelt men ons mede, dat zulks te Culemborg reeds voor twee jaar door de klompenmakers met succes is gedaan.

De heer A. S. Verwoerd, eigenaar van een uitgebreide stoomhoutzagerij en een houthandel te Culemborg, bracht dit espenhout (zoo noemt men de Russische peppelen) voor zijne zaken in 1894 in practijk en liet verschillende klompenmakers daarna een proef nemen en wel met gunstige resultaten. Het hout is mooi wit en zacht voor de bewerking.

Bericht in De Telegraaf van 15 januari 1896 (bron: www.delpher.nl).

Plakzegel van de in 1875 opgerichte houthandel en -zagerij Verwoerd, gelegen voor aan de Weidsteeg, hoek Rijksstraatweg te Culemborg. In 1976 verhuisde het bedrijf naar Heesselt Datering 1905-1915 (bron: Collectie Gelderland, inventarisnummer F1070).

Het bedrijf van Antonius Stephanus Verwoerd stond ook wel bekend als "Stoomhoutzagerij De Witte Raaf". Deze naam hout verband met de ligging van één van de terreinen van het bedrijf op de hoek van de Lanxmeersestraat met de Weidsteeg. Op deze plek die gelegen was buiten de omwalling van de stad en op Beusichems grondgebied, stond eeuwenlang herberg "De Witte Raaf". In de loop der tijd is het complex verschillende keren uitgebreid. In de jaren 90 van de vorige eeuw werd op het terrein van houtzagerij De Witte Raaf het verzorgingshuis De Kulenburg gebouwd.[3]

Foto van Houtzagerij A.S. Verwoerd (bron: Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden, 2004).

Houtzagerij Verwoerd, collectie Fa. S.A. Verwoerd, datering onbekend (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-4027).

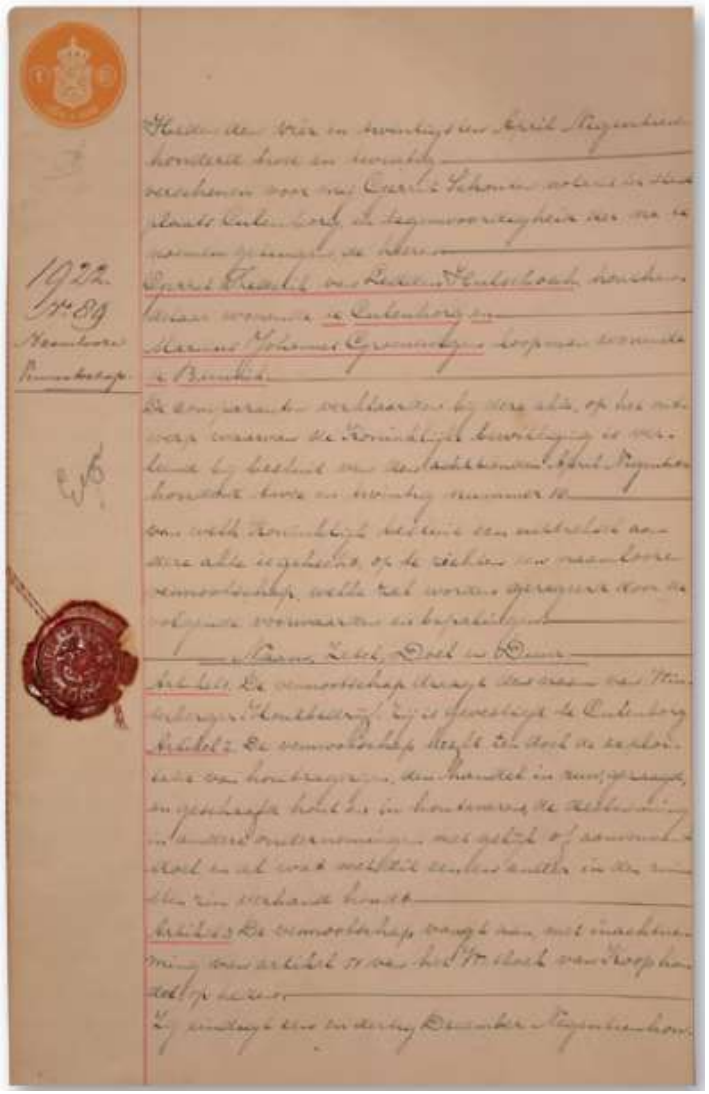
Houtzagerij Verwoerd, collectie Fa. S.A. Verwoerd, datering onbekend (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-4028).

[3] Zagerij Verwoerd verhuisde in 1976 van Culemborg naar Heesselt. In dat jaar zal vermoedelijk ook de houtvijver buiten gebruik zijn gesteld. Blijkens het Handelsregister Tiel 1975-2002 werd de B.V. Hardhouthandel en Zagerij A.S. Verwoerd te Heesselt in 1990 uitgeschreven (bron: www.geldersarchief.nl).

In 1922 richtte zoon Piet Georg Aleid Verwoerd samen met zijn zwager Gerard Frederik van Leddem Hulsebosch het ‘Winterberger Houtbedrijf’ op. De plaats Winterberg ligt in het Duitse Sauerland. Hout dat in deze streek werd gewonnen, verscheepte het bedrijf over de rivier naar Culemborg. De boomstammen werden van de haven door de stad naar de houtvijver aan de Parallelweg-Oost vervoerd.[4] Vanwege de familiebanden zal het ‘Winterberger Houtbedrijf’ intensief hebben samengewerkt met houtzagerij A.S. Verwoerd.[5] In ieder geval bevestigt een kadastrale veldkaart uit 1953 (pagina 9) dat de houtvijver in eigendom was van een firma van P.G.A. Verwoerd en dat A.S. van Ledder-Hulsebosch (een zoon van Gerard Frederik) aanwezig was bij de inmeting van het perceel. Behalve de namen van de eigenaren vermeldt de kadastrale veldkaart ‘water’ ter plaatse van het perceel van de houtvijver en langs de perceelsgrens aan noord- en zuidzijde staat ‘bovenkant talud’.

Foto uit het archief van Houtzagerij Verwoerd, datering onbekend (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-4057).

Oprichtingsakte ‘Winterberger Houtbedrijf’ uit 1922 (bron: K. van de Vate en J. van Unen, 2017).

[4] K. van de Vate en J. van Unen, 2017

[5] In het kader van deze cultuurhistorische quickscan is deze relatie tussen deze firma’s niet nader onderzocht.

Functie en ligging van de houtvijver[6]

De houtvijver van houtzagerij A.S Verwoerd aan de Parallelweg-Oost werd aangelegd ten behoeve van het wateren van hout. Deze behandelingswijze heeft als doel om de verwerkbaarheid te verbeteren, de duurzaamheid van het hout te verhogen en het werken van hout na droging te verminderen. Bij dit procedé worden vers gekapte, ongezaagde boomstammen gedurende een periode van negen maanden tot drie jaar bewaard in en/of onder water. Na het wateren is het ontschorsen, verzagen en schillen makkelijker. Bovendien gaat het drogen sneller en gelijkmatiger en krijgt het hout een beter absorptievermogen.

In zijn algemeenheid geniet een locatie van een houtvijver bij de kap- of verwerkingsplaats de voorkeur vanwege de beperking van transportkosten. In het geval van de houtvijver aan de Parallelweg-Oost geldt dat de waterpartij weliswaar niet op het terrein van de houtzagerij zelf lag, maar wel op zeer geringe afstand daarvan. Het transport tussen de haven, de houtvijver en het terrein van de houtzagerij op de hoek van de Lanxmeersestraat met de Weidsteeg vond vermoedelijk over de weg plaats, maar mogelijk ook over de stadsgracht en het riviertje De Meer. Op een topografische kaart uit 1916 is tussen het riviertje en de houtvijver een smalle watergang zichtbaar. Het is in het kader van dit verkennend onderzoek niet duidelijk geworden of deze watergang een rol vervulde in het transport van het bedrijf. Bovendien is geen informatie bekend over het inwateren van de houtvijver. Op een topografische kaart uit 1870 is wel te zien dat de smalle watergang waarlangs de watervijver werd aangelegd aan de zuidzijde aansloot op een lange watergang die parallel aan de spoorweg was gegraven en waarin verschillende sluisjes en duikers lagen. Deze watergang waterde richting het noordwesten af. Vermoedelijk vond vanuit deze watergang de aanvoer van vers water naar de houtvijver plaats. Gelet op de ligging van de locatie en de kenmerken van het historisch watersysteem zal er geen sprake zijn geweest van stromend water in de houtvijver, hetgeen wel de voorkeur heeft bij het wateren van gevelde boomstammen.

Foto uit het archief van Houtzagerij Verwoerd Houtzagerij Verwoerd of Lange Jan, datering onbekend (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-4242).

6 Deze beschrijving is in belangrijke mate ontleent aan de publicatie: Benthem, M. van & M. Massop (1999): *Het wateren van hout. Naar een verbeterde kwaliteit van Nederlands hout.* Amsterdam.

Historisch-ruimtelijke ontwikkeling houtvijver

Het is niet bekend in welk jaar de houtvijver aan de Parallelweg-Oost is gegraven. De waterpartij wordt voor het eerst weergegeven op een topografische kaart uit 1916. De houtvijver heeft dan al zijn kenmerkende langgerekte vorm die samenhangt met het verkavelingspatroon van het prestedelijk cultuurlandschap. Op de topografische kaart staan ook de stoomzaagmolen en houtzagerij De Witte Raaf aangeduid.

Fragment Chromotopografische kaart 1916 (bron: www.topotijdreis.nl)

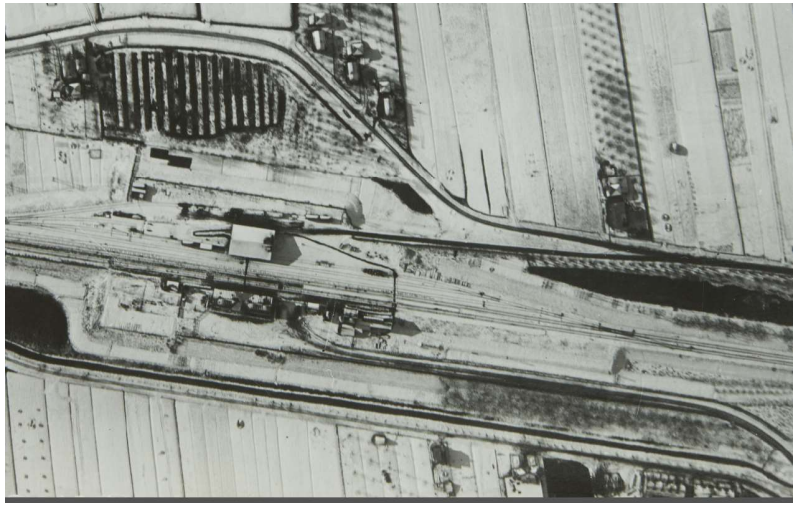
Op een luchtfoto van Culemborg uit 1924 is te zien dat in de houtvijver boomstammen drijven. Rondom de vijver staat nog geen opgaande beplanting. Deze luchtfoto toont ook de twee terreinen van houtzagerij A.S. Verwoerd langs de Lanxmeersestraat. Op deze terreinen liggen stapels boomstammen in de buitenlucht en staan verschillende werkplaatsen en droog- en opslagloodsen.

Fragment van een luchtfoto van Culemborg, datering 1924, vervaardigd door Fototechnische Dienst Luchtvaartafdeeling (bron: Beeldbank Defensie, inventarisnummer 2155_004560).

op basis van luchtfoto's uit de jaren 30 en 60 van de vorige eeuw wordt geconcludeerd dat de vorm van de houtvijver in de loop der tijd enigszins is gewijzigd. Zowel aan de zuidwestzijde als aan de noordoostzijde lijkt een gedeelte van de vijver verdwenen door demping. Op een luchtfoto uit 1938 is - door het contrast vanwege sneeuwval - nog duidelijk zichtbaar dat de waterpartij nagenoeg doorloopt tot aan de Parallelweg-Oost, terwijl op een luchtfoto uit 1964 aan deze zijde duidelijk een voorterrein met een trechtervormige toerit is te onderscheiden. Op een historische foto van het terrein uit de jaren 60 is eveneens het voorterrein aan de zijde van de Parallelweg-Oost weergegeven. Mogelijk hield de inkorting verband met de ruimtelijke ontwikkelingen in de omgeving, waardoor er rondom de vijver minder ruimte kwam om te manoeuvreren. Ook wijzigingen in het transport kunnen aanleiding zijn geweest voor de aanleg van een laad- en losplaats aan de kop van de vijver. In de noordwestelijke hoek van het terrein stond aan de rand van de waterpartij een kraan, die vermoedelijk bestond uit een eenvoudige stalen constructie van drie staanders met een hefarm op een betonnen onderplaat. Bij de kraan stonden enkele kleine bouwwerken, waarin zich mogelijk een motor bevond die de kraan aandreef. Aan de noordoostzijde was een klein gedeelte van het perceel van de houtvijver eerder al verkocht, gelet op een grenscorrectie op de kadastrale hulpkaart uit 1950.

Fragment van een luchtfoto van Culemborg, in 1930 vervaardigd door Aero Foto Nederland (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-585).

Luchtfoto van Station Culemborg, datering 28 februari 1938, vervaardigd door Fototechnische Dienst Lunchtvaartafdeeling (bron: Beeldbank Defensie, inventarisnummer 20211-5074).

Fragment van een luchtfoto van Culemborg uit 1964 (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-2612).

Houtzagerij Verwoerd, collectie F.A. S.A. Verwoerd, vermoedelijk vervaardigd in de jaren 60 (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-4031). Achter de houtvijver zijn de Vijverlaan en Beatrixschool zichtbaar.

Schaatswedstrijden op de bomenput van houtzagerij Verwoerd achter Beatrixschool (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-115).

2.5 FABRIEKSGEBOUW

Veilinggebouw, sigarenfabriek en meubelfabriek

Het pand Parallelweg-Oost 12-12a werd in 1919 gebouwd als veilinggebouw voor de 'Veilingvereeniging Culemborg en Omstreken'. In 1929 werd het complex herbestemd als meubelfabriek. Al in 1933 kreeg het pand een nieuwe bestemming als sigarenfabriek. De huurder van het gebouw was de Nederlandsche Sigarenfabriek SUJABO - vernoemd naar de tabakleverende gebieden Sumatra, Java en Borneo - die eerder gevestigd was in twee schuren aan de Buitenmolenstraat. Deze sigarenfabriek produceerde de merken Vasco, Kortenaer en Sujabo. Rond 1942 werd de fabriek stilgelegd en vervolgens gevorderd door de Organisation TODT, die de ruimte tot magazijn van de Duitse troepen inrichtte. Na 5 september 1944 (Dolle Dinsdag) vond in het fabrieksgebouw opslag van munitie en wapens door de Wehrmacht plaats. Na de Tweede Wereldoorlog werd het pand opnieuw in gebruik genomen als tabaksfabriek. Toen het in de jaren 50 slechter ging met de sigarenmakerij verhuisde de Nederlandsche Sigarenfabriek SUJABO naar een kleiner pand aan de Zuiderwal.[7] Uit de kadastrale hulpkaarten en een veldschets uit 1953 blijkt dat het complex destijds in handen kwam van firma A. van Heusden F.P. zn.. Het pand werd in gebruik genomen als meubelfabriek. In 1969 werd de fabriek van de firma A. van Heusden F.P. zn. vanwege bedrijfseconomische redenen gesloten.

Links: Advertentie in de Nieuwe Apeldoornsche Courant van 19 september 1925 (bron: www.delpher.nl).
Rechts: Merken van de Nederlandsche Sigarenfabriek Sujabo: Kortenaer, Graaf Robert, Subajo (bron: www.vansintbrink.eu). De fabriek was sinds 1932 gevestigd aan de Parallelweg-Oost 12-12a.

7 Eillebracht, A. & J. Grimbergen & P. Schipper (1986) De sigarennijverheid in Culemborg. Mensen en fabrieken. Culemborg: Uitgeverij G.J.L. Koolhof.

Staking op een sigarenfabriek

Werken onder het loon

Culemborg, — Dinsdag.

Op de sigarenfabriek „Sujabo" alhier zijn verleden week alle sigaren- en bosjesmakers, ongeveer 60 personen, z.g. wegens „slapte" ontslagen.

De arbeiders echter wisten te vertellen, dat er bijna geen voorraad was, terwijl daarbij het gerucht verspreid werd, dat op de fabriek onder het loon gewerkt werd, iets waar de verschillende arbeidersorganisaties sterk tegen waken. Een feit is echter, dat herhaalde malen hier reeds de hoofdbesturen aan te pas zijn moeten komen, waarbij de patroons verklaard hebben, de C.A.O. na te zullen komen.

Nu zijn j.l. Maandag eenige sigarenmakers, die ook waren ontslagen, weer aan het werk gegaan, wat het andere personeel niet kan goedkeuren, te meer daar vermoed wordt dat onder de contractloonen gewerkt wordt, waarna hedenmorgen de staking is geproclameerd. De verschillende bonden hebben de leiding bij dit conflict. Er werken thans vier sigarenmakers; bij de fabriek wordt gepost.

Krantenartikel in Het Volk van 14 februari 1934 (bron www.delpher.nl).

Meubelindustrie in Culemborg blijft in zorgen

(Van onze correspondent)

CULEMBORG, 3 okt. —De toestand in de meubelindustrie te Culemborg waar veel houtverwerkende bedrijven zijn gevestigd, is nog steeds triest. De voorbeurzen die zijn gehouden hebben niet gezorgd voor enige opleving.

De meubelfabriek A. van Heusden te Culemborg gaat sluiten. De werknemers (zestien mannen en drie vrouwen) en de vakbeweging zijn hiervan op de hoogte gesteld. Andere bedrijven overwegen ernstig tot sluiting over te gaan. Ze hebben inmiddels al werktijdverkortingen ingevoerd. Enkele fabrikanten proberen hun bedrijven aan anderen over te doen.

Krantenartikel in De Volkskrant van 3 oktober 1969 (bron: www.delpher.nl).

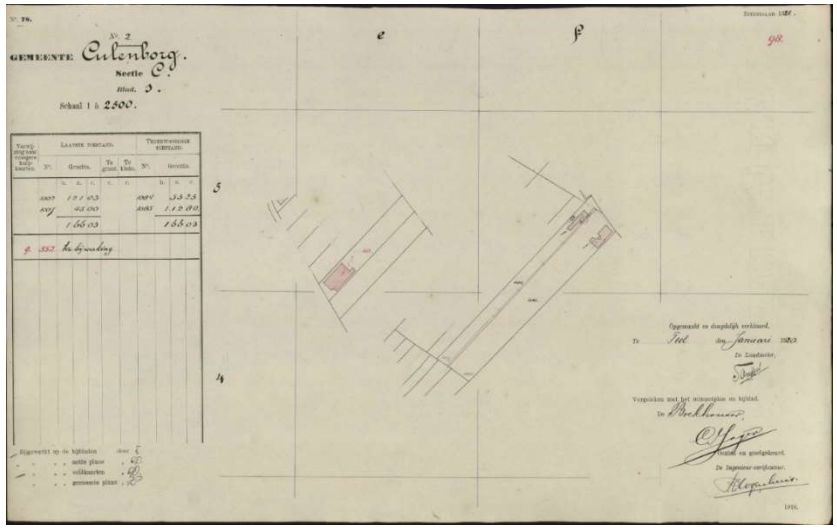
Historisch-ruimtelijke ontwikkeling fabrieksgebouw

Het oorspronkelijke veilinggebouw wordt voor het eerst weergegeven op een kadastrale hulpkaart uit 1921. Op het achterterrein van dit pand stond geen bebouwing. Op basis van historische luchtfoto's uit de jaren 30 van de vorige eeuw en een kadastrale veldkaart uit 1953 wordt geconstateerd dat de overige gronden op het perceel in gebruik waren als boomgaard. Omstreeks 1953 vond volgens een kadastrale hulpkaart aan de noordoostzijde een grenscorrectie plaats, die anticipeerde op een ruimtelijke ontwikkeling. Op een kadastrale hulpkaart is op deze plek een blokje van zeven woningen met bergingen ingetekend. Het betreft de nog bestaande geschakelde woningen aan de Vijverstraat 1 t/m 13.

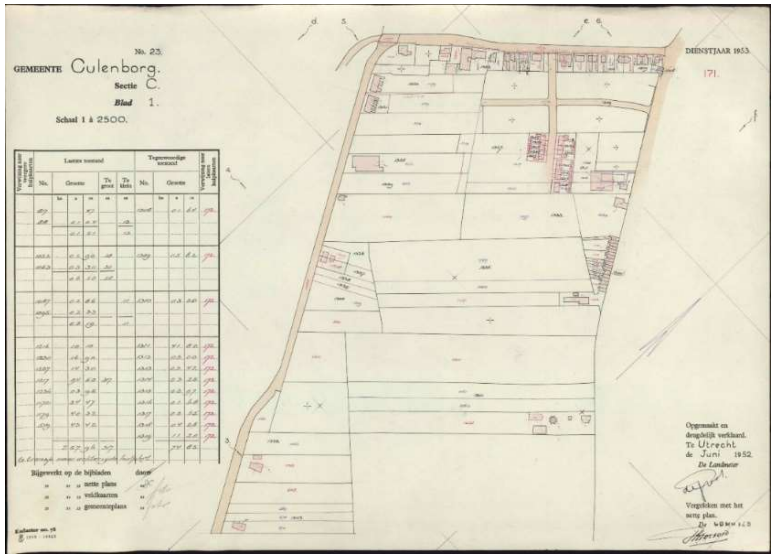
Vanaf de jaren 50 werden op het achterterrein van het fabriekscomplex verschillende loodsen bijgebouwd. Op een luchtfoto uit 1989 is te zien dat een groot deel van het perceel rond destijds bebouwd was. Aan de voorzijde van het terrein lag tussen het oorspronkelijke fabrieksgebouw en de Parallelweg-Oost een kleine tuin. Met uitzondering van een naaldboom in de voortuin lijkt geen sprake te zijn geweest van substantiële beplanting op het perceel.

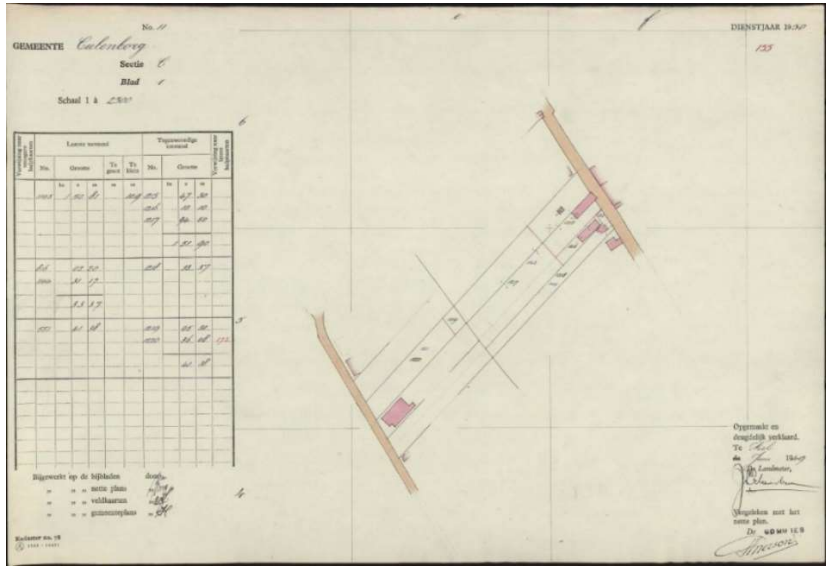
Fragment luchtfoto Culemborg, in 1989 vervaardigd door Jacqueline Midavaine (bron: Regionaal Archief Rivierenland, inventarisnummer 1236-3930).

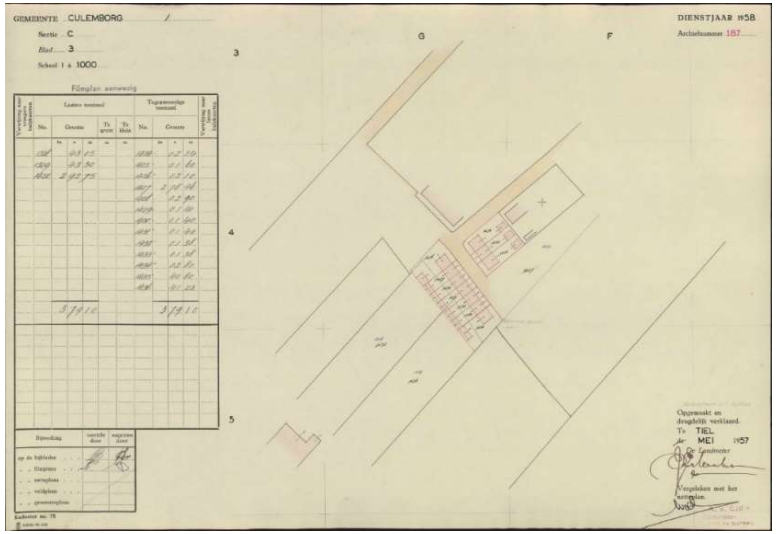
Kadastrale hulpkaart Culemborg, sectie C, archiefnummer 98, dienstjaar 1921 (bron: www.kadaster.nl).

Kadastrale hulpkaart Culemborg, sectie C, archiefnummer 171, dienstjaar 1953 (bron: www.kadaster.nl).

Kadastrale hulpkaart Culemborg, sectie C, archiefnummer 155, dienstjaar 1950 (bron: www.kadaster.nl).

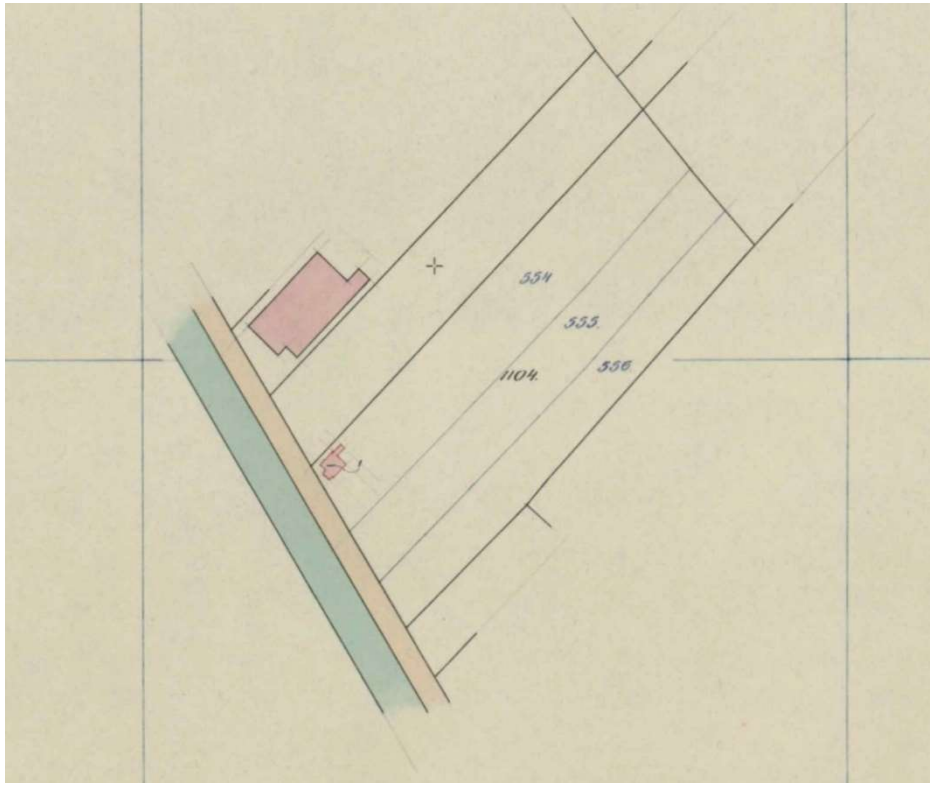
Kadastrale hulpkaart Culemborg, sectie C, archiefnummer 187, dienstjaar 1958 (bron: www.kadaster.nl).

2.6 TERREIN MET GRASVELD EN PARKEERPLAATSEN

Historisch-ruimtelijke ontwikkeling

Aan de zuidoostzijde van het voormalige fabrieksgebouw ligt een terrein met een grasveld en parkeerplaatsen (perceelnummers 3253/3278). Dit kavel vormt een overblijfsel van een zeer langgerekt perceel dat aan het begin van de 19de eeuw voorkwam en dat na de aanleg van de spoorlijn en Parallelweg-Oost overbleef. In het register dat behoort bij het kadastraal minuutplan 1811-1832 wordt aangegeven dat de 'Oud Roomsche Kerk te Culemborg' destijds eigenaar van de gronden was. Op een schetskaart uit 1953 werd de Oud Katholieke Gemeente van Culemborg ook nog als eigenaar van dit kavel vermeld. Het grondgebruik als bouwland bleef in de tussenliggende periode eveneens ongewijzigd. Wel was inmiddels aan de zijde van de Parallelweg-Oost een woning gebouwd, die voor het eerst ingetekend is op een kadastrale hulpkaart uit het dienstjaar 1928. Ook werd een deel van het perceel verkocht ten behoeve van de bouw van een blokje geschakelde woningen aan de Vijverstraat.

De gronden lijken op een luchtfoto uit 1989 nog steeds in gebruik te zijn als bouwland. Op het naastgelegen perceel aan de zuidoostzijde stond een grote boomgaard. Omstreeks 2002 kwam op dit naastgelegen perceel nieuwe bebouwing tot stand (Godfried Bomansstraat 2-2a t/m c). Tevens werd tegen de grens van dit bouwperceel de Godfried Bomansstraat aangelegd. Nadien zijn op het naastgelegen perceel aan aantal nieuwbouwprojecten gerealiseerd. In 2005 is op de plek van de woning uit ca. 1928 een nieuw kantoorgebouw tot stand gekomen. Ten behoeve van het parkeren zijn op het onbebouwde perceel twee parkeerplaatsen aangelegd. Een gedeelte van het kavel is ingericht als grasveld.

Kadastraal minuutplan, Culemborg, sectie C, archiefnummer 111, dienstjaar 1928 (bron: www.kadaster.nl).

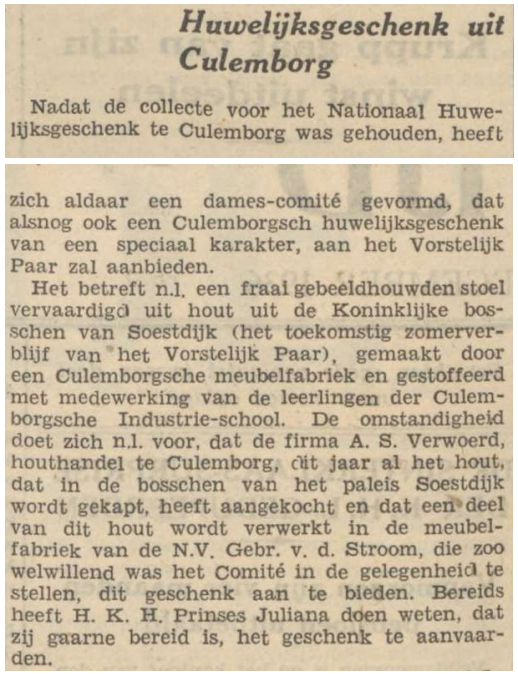
2.7 LOCATIE IN BREDER PERSPECTIEF

Handels- en industriestad Culemborg

In voorgaande paragrafen is ingegaan op de historisch-ruimtelijke ontwikkelingen binnen het onderzoeksgebied. Daaruit kwam naar voren dat de gronden en gebouwen vanaf het begin van de 20ste eeuw verschillende functies hebben gehad:

- Veilinggebouw
- Sigarenfabriek
- Meubelfabriek
- Houtvijver behorende bij een elders gelegen houtzagerij

De plek vertelt door deze combinatie van functies een belangrijk verhaal over de geschiedenis van Culemborg als handels- en industriestad. De oprichting van het veilinggebouw in 1919 is verbonden met de opkomst van de fruitteelt in de Betuwe vanaf het einde van de 19de eeuw en de betekenis van Culemborg als regionaal handelscentrum. Daarnaast was Culemborg het middelpunt van de tabaksverwerkende industrie in Gelderland. In de stad waren zeer veel sigarenmakers gevestigd. Dat gold eveneens voor het aantal meubelfabrieken. Culemborg was vermaard om het maken van stoelen. Eén van de vele meubelfabrieken was gevestigd in het pand aan de Parallelweg-Oost 12: de firma A. van Heusden F.P. zn.. De naastgelegen houtvijver was eigendom van de firma A.S. Verwoerd. Als toeleverancier van hout vervulde de houtzagerij en houthandel "De Witte Raaf" (evenals als het "Winterberger Houtbedrijf") een essentiële rol binnen de productieketen van de Culemborgse meubelindustrie.

Huwelijksgeschenk uit Culemborg

Nadat de collecte voor het Nationaal Huwelijksgeschenk te Culemborg was gehouden, heeft zich aldaar een dames-comité gevormd, dat alsnog ook een Culemborgsch huwelijksgeschenk van een speciaal karakter, aan het Vorstelijk Paar zal aanbieden.

Het betreft n.l. een fraai gebeeldhouwden stoel vervaardigd uit hout uit de Koninklijke bosschen van Soestdijk (het toekomstig zomerverblijf van het Vorstelijk Paar), gemaakt door een Culemborgsche meubelfabriek en gestoffeerd met medewerking van de leerlingen der Culemborgsche Industrie-school. De omstandigheid doet zich n.l. voor, dat de firma A. S. Verwoerd, houthandel te Culemborg, dit jaar al het hout, dat in de bosschen van het paleis Soestdijk wordt gekapt, heeft aangekocht en dat een deel van dit hout wordt verwerkt in de meubelfabriek van de N.V. Gebr. v. d. Stroom, die zoo welwillend was het Comité in de gelegenheid te stellen, dit geschenk aan te bieden. Bereids heeft H. K. H. Prinses Juliana doen weten, dat zij gaarne bereid is, het geschenk te aanvaarden.

Artikel in De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad van 5 december 1936 (bron: www.delpher.nl).

Pag. 6. Bouw- en Interieurkunst

Culemborg

N.V. B. van der Tak & Co.'s Sigarenfabrieken.

Deze fabriek is een oude bekende. Reeds in het jaar 1854 werd zij opgericht door den heer B. van der Tak en vestigde haar getel te Rotterdam. Reeds terstond bleek, dat het fabrikaat in den smaak viel, want spoedig moesten belangrijke uitbreidingen plaats vinden. Zoo werden successievelijk fabrieken opgericht te Eindhoven, Waalre, Geldrop en Den Haag.

Ter verkrijging eener goedkoopere en meer economische exploitatie, werden in het jaar 1929 alle fabrieken samengetrokken in Culemborg, hetgeen het fabrikaat niet anders dan ten goede kon komen.

Over de geheele wereld worden dan ook de fabrikaten van deze fabriek geëxporteerd

Toen de meubelindustrie in het einde van de vorige eeuw een steeds grootscheer vluent nam, besloot de toenmalige directie het bedrijf geheel machinaal in te richten, waardoor een grootere productie werd verkregen.

In 1923 werd de onderneming in een N.V. omgezet met als directie de heeren J. H. van Tiel en W. W. van Tiel.

In 1929 werd de houtzagerij en houthandel belangrijk uitgebreid, terwijl in 1930 de grootste uitbreiding in de meubelafdeeling plaats vond.

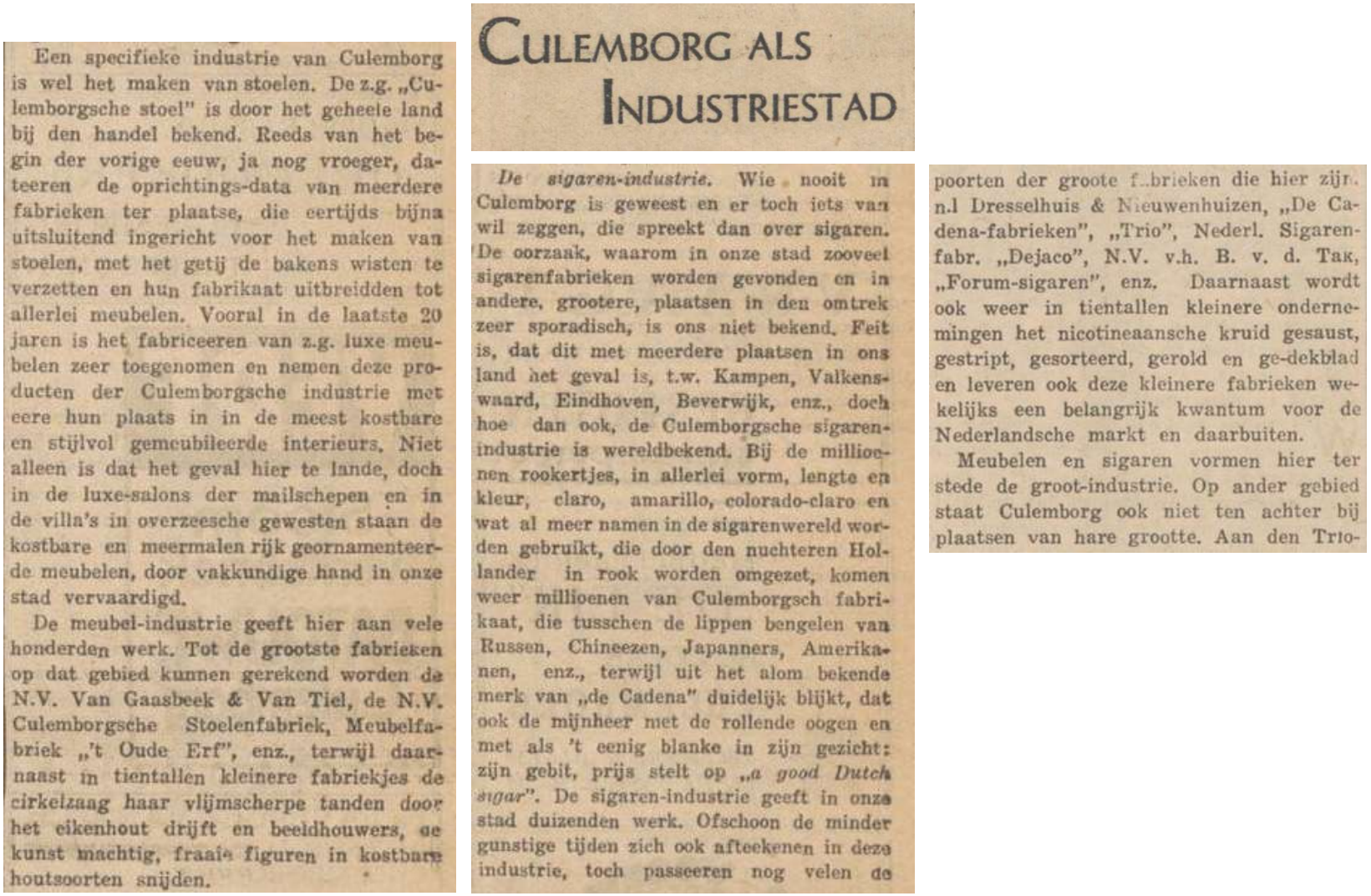
Speciaal legt men zich toe op de vervaardiging van Oud-Hollandsche Jacobean en Old finish-meubelen.

H. Middelhoven, groothandel in

hoeft dus nauwelijks te worden vermeld — 't is trouwens ook algemeen bekend — dat deze firma een gevestigde reputatie bezit, die al die jaren door op sublieme wijze is gehandhaafd.

Uit deze fabriek is afkomstig de Culemborgsche driesportstoel, waarvan wij hiernaast een afbeelding geven. Deze stoel is uniek en men treft hier en daar op het platteland — speciaal de Ve-

Gedeelte van een krantenartikel in De Standaard van 18 maart 1932, rubriek Bouw- en Interieurkunst (bron www.delpher.nl).

CULEMBORG ALS INDUSTRIESTAD

Een specifieke industrie van Culemborg is wel het maken van stoelen. De z.g. „Culemborgsche stoel" is door het geheele land bij den handel bekend. Reeds van het begin der vorige eeuw, ja nog vroeger, dateeren de oprichtings-data van meerdere fabrieken ter plaatse, die eertijds bijna uitsluitend ingericht voor het maken van stoelen, met het getij de bakens wisten te verzetten en hun fabrikaat uitbreidden tot allerlei meubelen. Vooral in de laatste 20 jaren is het fabriceeren van z.g. luxe meubelen zeer toegenomen en nemen deze producten der Culemborgsche industrie met eere hun plaats in in de meest kostbare en stijlvol gemeubileerde interieurs. Niet alleen is dat het geval hier te lande, doch in de luxe-salons der mailschepen en in de villa's in overzeesche gewesten staan de kostbare en meermalen rijk geornamenteerde meubelen, door vakkundige hand in onze stad vervaardigd.

De meubel-industrie geeft hier aan vele honderden werk. Tot de grootste fabrieken op dat gebied kunnen gerekend worden de N.V. Van Gaasbeek & Van Tiel, de N.V. Culemborgsche Stoelenfabriek, Meubelfabriek „'t Oude Erf", enz., terwijl daarnaast in tientallen kleinere fabriekjes de cirkelzaag haar vlijmscherpe tanden door het eikenhout drijft en beeldhouwers, de kunst machtig, fraaie figuren in kostbare houtsoorten snijden.

De sigaren-industrie. Wie nooit in Culemborg is geweest en er toch iets van wil zeggen, die spreekt dan over sigaren. De oorzaak, waarom in onze stad zooveel sigarenfabrieken worden gevonden en in andere, grootere, plaatsen in den omtrek zeer sporadisch, is ons niet bekend. Feit is, dat dit met meerdere plaatsen in ons land het geval is, t.w. Kampen, Valkenswaard, Eindhoven, Beverwijk, enz., doch hoe dan ook, de Culemborgsche sigarenindustrie is wereldbekend. Bij de millioenen rookertjes, in allerlei vorm, lengte en kleur, claro, amarillo, colorado-claro en wat al meer namen in de sigarenwereld worden gebruikt, die door den nuchteren Hollander in rook worden omgezet, komen weer millioenen van Culemborgsch fabrikaat, die tusschen de lippen bengelen van Russen, Chineezen, Japanners, Amerikanen, enz., terwijl uit het alom bekende merk van „de Cadena" duidelijk blijkt, dat ook de mijnheer met de rollende oogen en met als 't eenig blanke in zijn gezicht: zijn gebit, prijs stelt op „*a good Dutch sigar*". De sigaren-industrie geeft in onze stad duizenden werk. Ofschoon de minder gunstige tijden zich ook afteekenen in deze industrie, toch passeeren nog velen de poorten der groote fabrieken die hier zijn, n.l Dresselhuis & Nieuwenhuizen, „De Cadena-fabrieken", „Trio", Nederl. Sigarenfabr. „Dejaco", N.V. v.h. B. v. d. Tak, „Forum-sigaren", enz. Daarnaast wordt ook weer in tientallen kleinere ondernemingen het nicotineaansche kruid gesaust, gestript, gesorteerd, gerold en ge-dekblad en leveren ook deze kleinere fabrieken wekelijks een belangrijk kwantum voor de Nederlandsche markt en daarbuiten.

Meubelen en sigaren vormen hier ter stede de groot-industrie. Op ander gebied staat Culemborg ook niet ten achter bij plaatsen van hare grootte. Aan den Trio-

Krantenartikel 'Culemborg als Industriestad' in De Standaard van 18 maart 1932 (bron www.delpher.nl).

A.S. VERWOERD
HOUTZAGERIJEN
CULEMBORG, HOLLAND.
Specialiteit in
IEPEN EN ANDERE
INLANDSCHE HOUTSOORTEN.

3 ANALYSE VAN HET ONTWIKKELINGSGEBIED

3.1 STEDENBOUWKUNDIGE KARAKTERISTIEK

3.1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de historisch-stedenbouwkundige karakteristiek van het onderzoeksgebied op hoofdlijnen omschreven. Daartoe wordt ingegaan op de historisch-ruimtelijke structuren (verkaveling en wegen), de bebouwingskarakteristiek en de inrichting van de terreinen (water, open ruimten en groen).

3.1.2 Prestedelijke verkaveling

Uit een vergelijking tussen het kadastraal minuutplan 1811-1832 en de huidige kadastrale situatie blijkt dat het kenmerkende verkavelingspatroon met langgerekte percelen nog duidelijk herkenbaar is binnen het onderzoeksgebied. De grenzen tussen en langs de drie kavels van de houtvijver (perceelnummer 1220), het voormalig fabriekscomplex Parallelweg-Oost 12-12a (perceelnummer 1435) en naastgelegen terrein met grasveld en parkeerplaatsen (perceelnummers 3253/3278) zijn sinds het begin van de 19de eeuw ongewijzigd gebleven. Wel is de lengte van de percelen in de loop der tijd sterk afgenomen, enerzijds door de aanleg van de spoorlijn en Parallelweg-Oost (ca. 1870) en anderzijds door de verkoop van smalle stroken grond ten behoeve van woningbouw langs de nieuw aangelegde Vijverstraat (periode 1950-1953).

3.1.3 Historische wegen

Nabij het onderzoeksgebied ligt een aantal historische wegen. De Stationssingel is hoogstwaarschijnlijk omstreeks 1390 aangelegd in het kader van de uitbreiding van Culemborg met de Nieuwstad. In 1868-1870 werd een gedeelte van deze uitvalsweg richting Beesd opgenomen als onderdeel van de verbindingsroute tussen de historische binnenstad en het spoorwegstation. In dezelfde periode werd evenwijdig aan het spoor de Parallelweg-Oost aangelegd, die aan de westzijde werd begeleid door een brede watergang.

Parallelweg-Oost ter hoogte van de houtvijver (MAB, 12 oktober 2022).

De overige wegen in de directe omgeving van het onderzoeksgebied zijn na 1940 aangelegd. Het gaat daarbij om de Vijverstraat, Achter 't Zand en Godfried Bomansstraat. Ook het wandelpad aan de noordwestzijde van de houtvijver is vermoedelijk na 1940 aangelegd. Dit verhoogd gelegen slingerende pad staat bekend als de Vijverlaan.

Godfried Bomansstraat (MAB, 12 oktober 2022).

Vijverlaan: een verhoogd gelegen wandelpad aan de noordwestzijde van de houtvijver (MAB, 12 oktober 2022).

3.1.4 Bebouwingskarakteristiek

Uitsluitend op het perceel met het kadastrale nummer C1435 komt bebouwing voor. Het betreft het voormalig veilinggebouw uit 1919, dat nadien tot een fabrieksgebouw werd verbouwd en uitgebreid. Het oorspronkelijke veilinggebouw kenmerkt zich door een traditioneel-ambachtelijke bouwstijl. Achter dit bouwdeel staan een bedrijfshal die in 1960 werd gebouwd in opdracht van de meubelfabriek van firma A. van Heusden F.P. zn. Deze uitbreiding kenmerkt zich door een shake-hands bouwstijl. Op het achterterrein staan verschillende loodsen.

Aan de westzijde van het onderzoeksgebied staat een langgerekt fabriekscomplex dat in verschillende bouwfasen tot stand is gekomen. Het complex bestaat uit een voormalige locomotiefloods, die onderdeel uitmaakte van het inmiddels gesloopte stationsgebouw uit 1868. In de jaren 30 van de vorige eeuw werd de locomotiefloods verbouwd tot meubelfabriek. Omstreeks 1937 is een bouwdeel met zaagtanddaken toegevoegd. In de tweede helft van de 20ste eeuw is het complex aan de noordzijde verder uitgebreid. Het voormalige fabriekscomplex van meubelfabriek Gelderland is in 2010 aangewezen als gemeentelijk monument en nadien herbestemd. Samen met het pand Parallelweg-Oost 12-12a en de naastgelegen houtvijver vormt het fabriekscomplex in deze omgeving een herkenbaar overblijfsel van de industriële ontwikkelingsgeschiedenis van de stad Culemborg.

Aan de noordwestzijde van het onderzoeksgebied ligt een buurtje dat vanaf de jaren 30 van de vorige eeuw tot stand is gekomen. Voor de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich een bebouwingslint met vrijstaande, dubbele en geschakelde woningen in ambachtelijk-traditionele en zakelijk-traditionele stijl langs de Stationssingel. In 1940-1942 werden de St. Annakapelstraat en Achter 't Zand aangelegd. Langs deze straten verrezen blokjes geschakelde woningen in shake-handsstijl. Het buurtje werd omstreeks 1954-1956 verder uitgebreid met blokjes eengezinswoningen langs de nieuw aangelegde Vijverstraat en Zaagmolenstraat. Deze woningen zijn eveneens gebouwd in shake-handsstijl. In deze periode kwam ten noorden van de houtvijver ook de Beatrixschool tot stand. Ten westen van de waterpartij vond in de jaren 70 een kleine inbreiding plaats langs de straat Achter 't Zand. De bebouwing ten zuidoosten van het onderzoeksgebied werd na 2000 gerealiseerd.

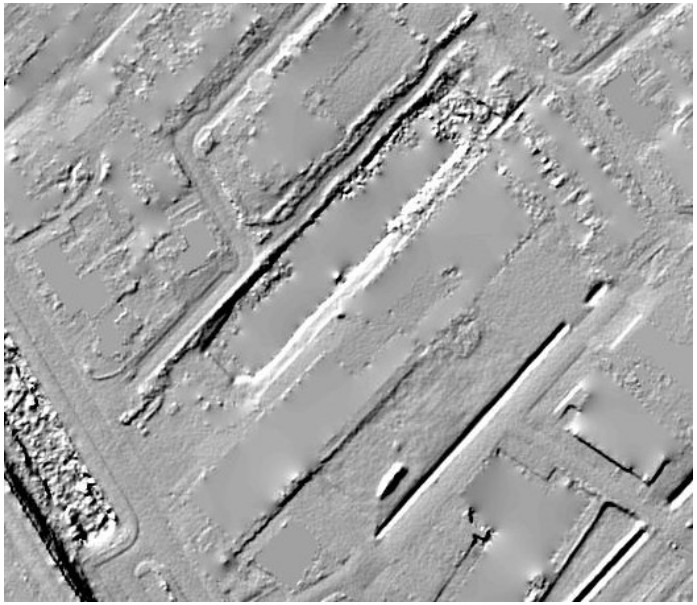
Blokjes eengezinswoningen langs de Vijverstraat (MAB, 12 oktober 2022).

Kantoorgebouwen aan de oostzijde van de Godfried Bomansstraat (MAB, 12 oktober 2022).

3.1.5 Water

Binnen het onderzoeksgebied ligt de voormalige houtvijver van de firma A.S. Verwoerd. Door demping aan beide uiteinden is de waterpartij in de loop van de tijd in de lengte korter geworden. Op onderstaande uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland is de huidige contour van de voormalige houtvijver duidelijk te herkennen. Aan de noordwestelijke zijde van de vijver ligt een wallichaam met aan de waterzijde een stijl talud. Langs de Godfried Bomansstraat ligt een diepe greppel. Bovendien is direct ten zuiden van het voormalig fabrieksgebouw een greppel herkenbaar. Tot slot is op de hoogtekaart de brede waterpartij aan de westzijde van de Parallelweg-Oost herkenbaar. Deze waterpartij is als siervijver aangelegd en bestaat uit een bak bovenop een duiker waar een oude sloot doorheen loopt.

Uitsnede Actueel Hoogtebestand Nederland (bron: www.ahnl.nl).

Houtvijver (MAB, 12 oktober 2022).

Siervijver aan de westzijde van de Parallelweg-Oost (MAB, 12 oktober 2022).

3.1.6 Inrichting van open ruimten en groen

Op het perceel van de voormalige houtvijver bevindt zich aan de zijde van de Parallelweg-Oost een open ruimte die voorzien is van een verharding van betonklinkers. Deze open ruimte is (ten dele) voor 1965 ontstaan door demping van een gedeelte van de houtvijver. De huidige inrichting is recent tot stand gekomen, met uitzondering van een ijzeren toegangshek die vermoedelijk dateert uit de jaren 50 of 60 van de vorige eeuw.

Op het achter-terrein van het voormalige fabrieksgebouw bevindt zich een open ruimte die voorzien is van Stelconplaten. Aan de zijde van de Parallelweg-Oost ligt naast de voortuin een smalle strook met parkeerplaatsen, die verhard is met betonklinkers. Het meest zuidelijke kavel is ingericht als grasveld met twee parkeervelden.

Langs de randen van de voormalige houtvijver komt opgaand groen voor. Uit historische luchtfoto's en een foto van de houtvijver uit 1965 blijkt dat oorspronkelijk sprake was van lage beplanting. Tussen het voorterrein en de houtvijver staat een rij met forse coniferen. Aan de voorzijde van het pand Parallelweg-Oost 12-12a ligt een tuin waarin enkele forse naaldbomen (conifeer en larix) staan. De voortuinen wordt omkaderd door een laag gemetseld muurtje met dito pijlers en tussenliggend ijzeren hekwerk met een grote toegangspoort en een klein toegangshek.

Tot slot wordt de Stationsweg aan de noordoostzijde begeleid door een bomenrij van forse platanen.

Stelconplaten op het achterterrein van het pand Parallelweg-Oost 12-12a (MAB, 12 oktober 2022).

Grote toegangspoort voor het pand Parallelweg-Oost 12-12a (MAB, 12 oktober 2022).

Klein toegangshek naar de voortuin (MAB, 12 oktober 2022).

IJzeren toegangshek tussen het voorterrein en de voormalige houtvijver (MAB, 12 oktober 2022).

3.1.7 Zichtlijnen

Vanaf de verhoogd gelegen Stationsweg bestaan er meerdere zichtlijnen op het voormalige fabrieksgebouw aan de Parallelweg-Oost en de naastgelegen houtvijver. Op deze plek is er tevens een visueel-ruimtelijke samenhang tussen genoemde objecten en de her bestemde Gelderland-meubelfabriek.

3.1.8 Conclusie

Tezamen vormen de fabrieksgebouwen en houtvijver waardevolle cultuurhistorische relicten van het industriële verleden, die door hun clustering en ligging aan en nabij ruimtelijke structuren die in het kader van de aanleg van de spoorlijn tot stand zijn gekomen, een belangrijk verhaal vertellen over het Culemborgse erfgoed.

Historisch-ruimtelijke analyse

Houtvijver & meubelfabriek Parallelweg-Oost Culemborg

- begrenzing onderzoeksgebied
- historische weg, aangelegd voor 1832
- historische weg, aangelegd 1868-1870
- spoorweg, aangelegd 1868-1870
- weg, na 1940 aangelegd langs persistente perceelsgrens (voor 1832)
- persistente perceelsgrens, voor 1832 al aanwezig
- historische groenstructuur
- voormalige houtvijver
- voormalige veiling, meubelfabriek en sigarenfabriek
- waardevol relict van industriële verleden van Culemborg
- hekwerk
- zichtlijn vanaf Stationsweg

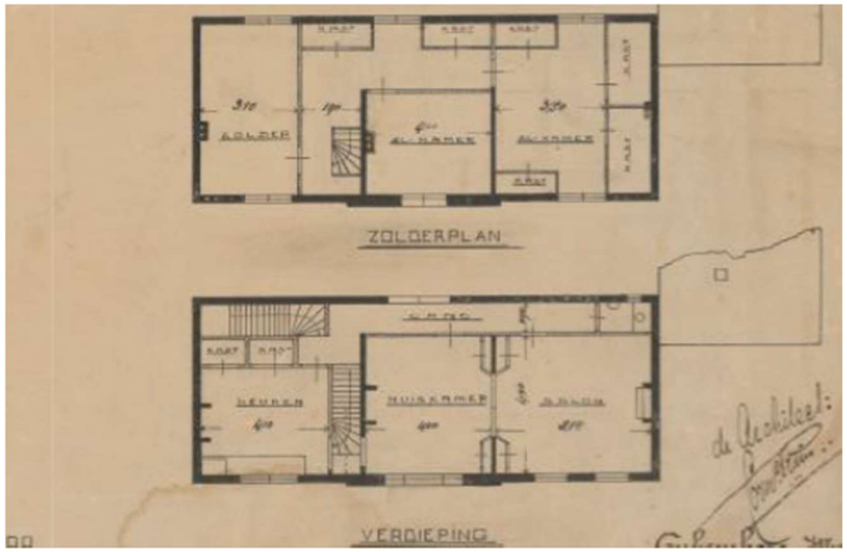
4 BOUWHISTORISCHE QUICKSCAN

4.1 DE BOUW VAN HET VEILINGGEBOUW

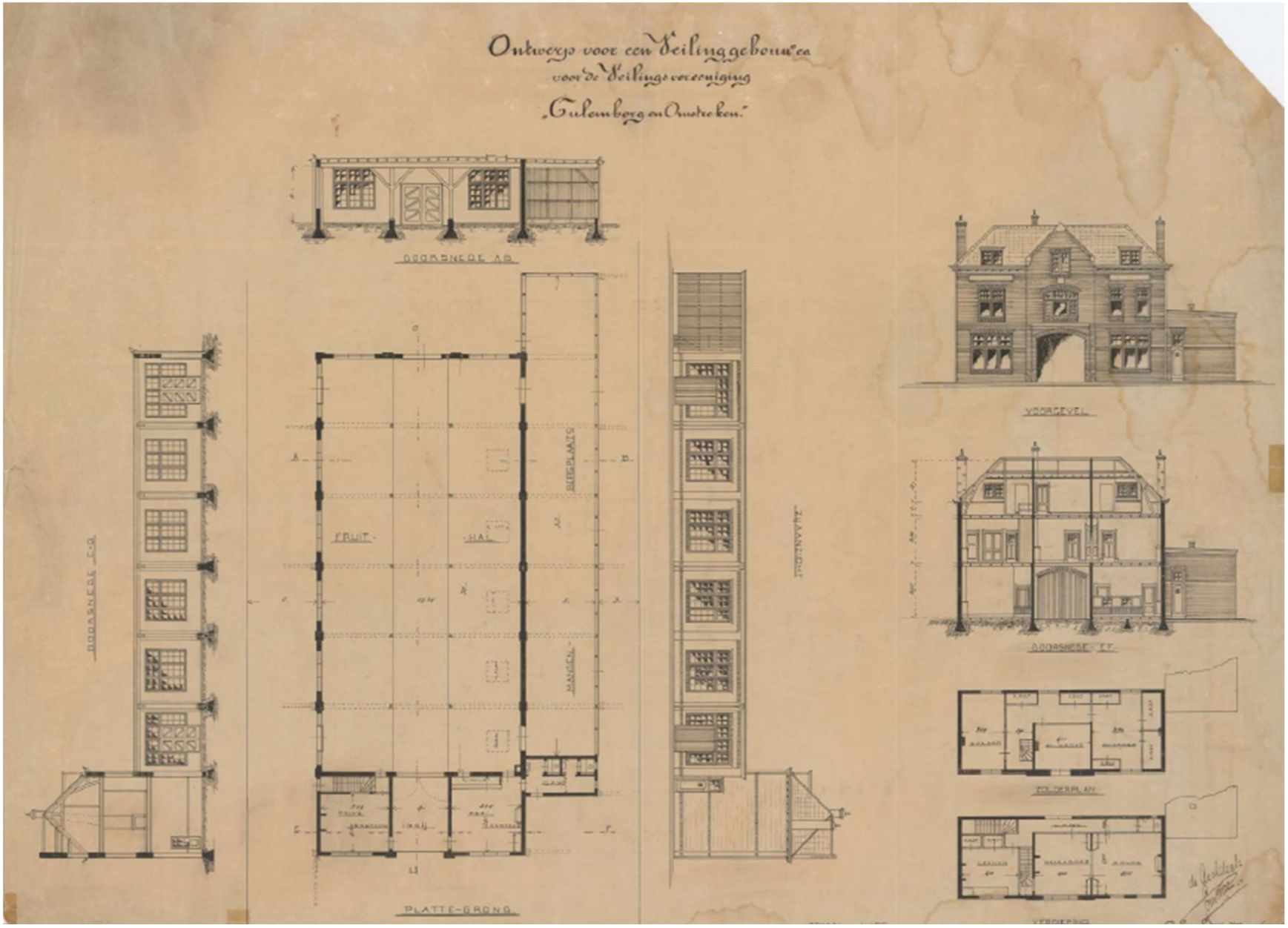
Op dit perceel aan de Parallelweg ontstond in 1919 de eerste bebouwing. Het betrof een veilinggebouw voor de *Veilingvereniging Culemborg en Omstreken* door Culemborgse architect Cornelis Prins Gijsbartuszoon (1886-1944), zoon van de gemeentearchitect Gijsbartus Prins (1852-1933). Het ontwerp bestond uit een voorbouw met een doorrit geflankeerd door kantoorruimten op de begane grond en een woning op de verdieping en zolder. De voorgevel van de voorbouw kreeg een drie-assige, symmetrische indeling met een door een segmentboog afgesloten poort met doorrit in de middenas. Deze middenas werd uitgevoerd als een licht risalerende partij die werd bekroond door een puntgevel. Het pand kreeg een dwars geplaatst schilddak en de puntgevel werd door een steekkap verbonden met de hoofdkap. Via de doorrit bereikte men een driebeukige fruithal, éénlaags op een rechthoekig grondvlak met een plat dak. De hal kreeg een diepte van zes traveeën. Houten kolommen met schoren naar de dwarsliggers verdeelden de rechthoekige hal in drie beuken. Langs de zuidgevel werd een extra beuk onder plat dak met houten wanden met ventilatielatten toegevoegd, met aan de westzijde naast het kantoor een ruimte met twee toiletten. Aan de oostzijde stak deze als mandenbergplaats gebruikte beuk nog met één travee door ten opzichte van de achtergevel van de fruithal.

In de voorgevel van het kantoor met bovenwoning kregen beide kantoorruimten een breed venster met drielichtkozijn, met 4-ruits bovenlichten en enkelruits ramen. Op de verdieping was links een tweelicht met enkelruits ramen en 4-ruits bovenlichten gepland en rechts twee enkele vensters met dito ramen. Het venster in de topgevel kreeg een tweelicht met 8-ruits ramen. De dakkapellen links en rechts van de topgevel kregen een tweelicht met 6-ruits ramen. De noordgevel van de fruithal kreeg op de beide hoeken een dubbele deur met 8-ruits zijlichten en vier 4-ruits bovenlichten (zogenaamde melkmeisje-opzet). De vier overige traveeën kregen een drielichtvenster met 8-ruits ramen en 4-ruits bovenlichten. De oostgevel (achtergevel) kreeg in het midden een dubbele deur en links en rechts een drielicht met 8-ruits ramen en 4-ruits bovenlichten.

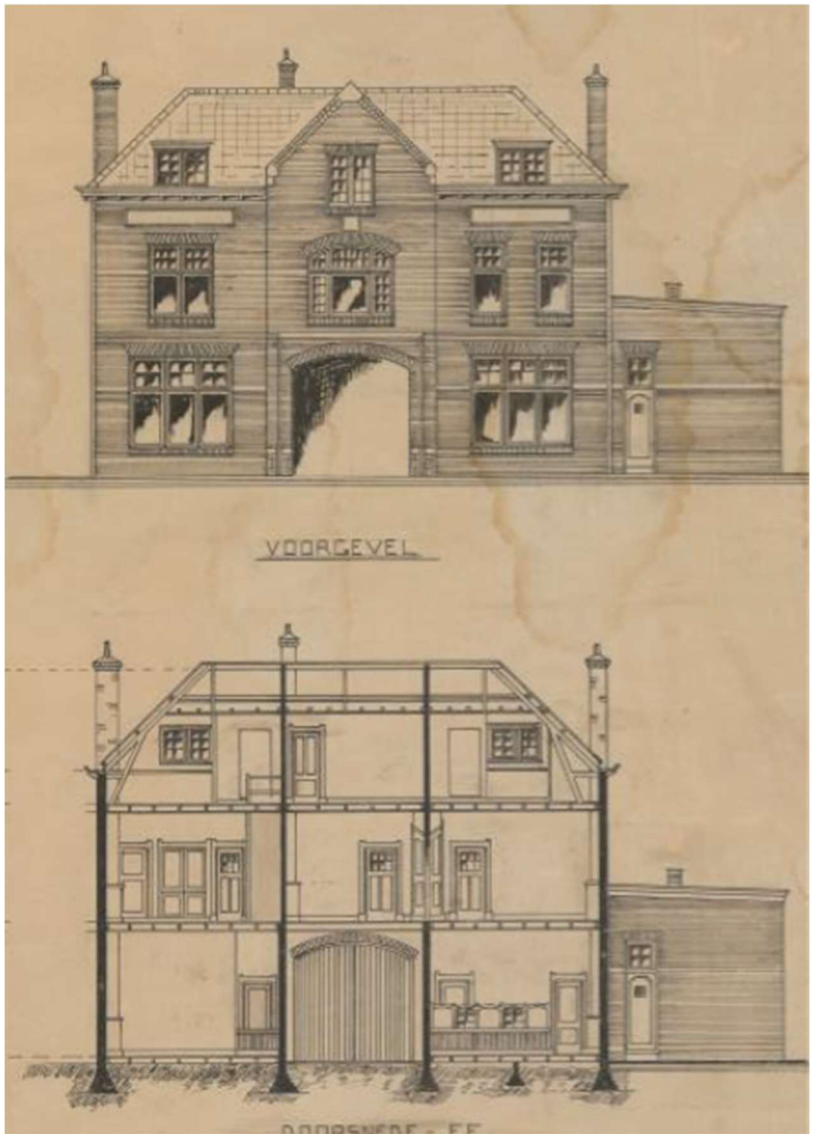
De constructies waren nog overwegend traditioneel. Het gebouw werd gefundeerd op staal, met gemetselde poeren onder de kolommen van de fruithal. De draagconstructie van het platte dak van de hal bestond zoals eerder genoemd uit twee rijen houten kolommen die langs- en dwarsliggers ondersteunen. Op die liggers werd een enkelvoudige balklaag aangebracht als drager van het platte dak. Bij de voorbouw werden de verdiepingsvloer en zoldervloer voorzien van houten enkelvoudige balklagen en de kapconstructie kreeg de toen gebruikelijke opzet met Hollandse spanten met kreupele stijlen en gordingen met beschot.

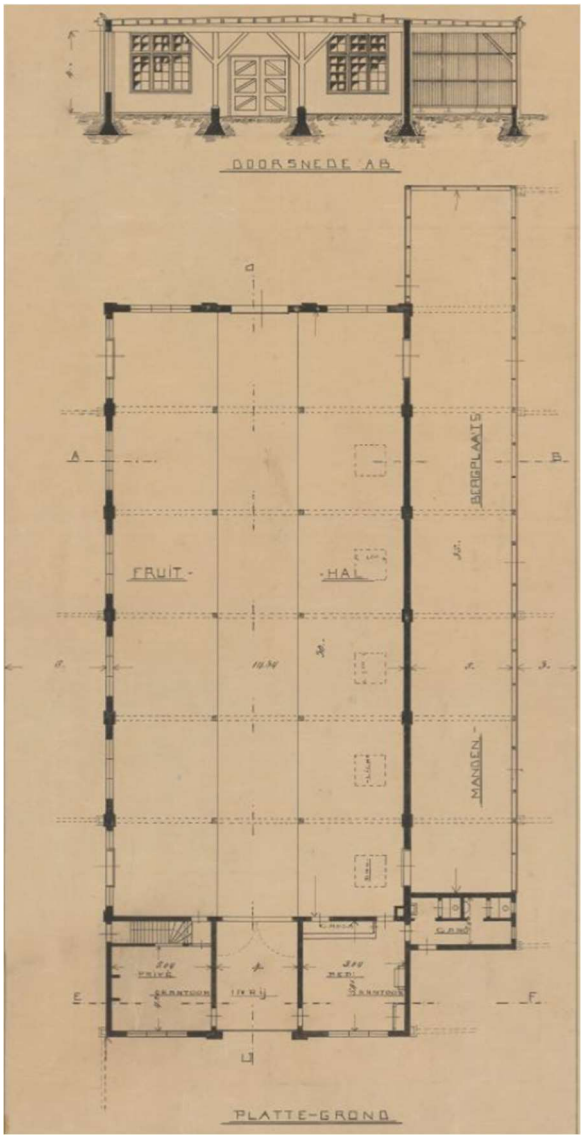
Plattegronden van de verdieping en zolder van de voorbouw waarin de woning was ondergebracht. Bouwvergunningen RAR.

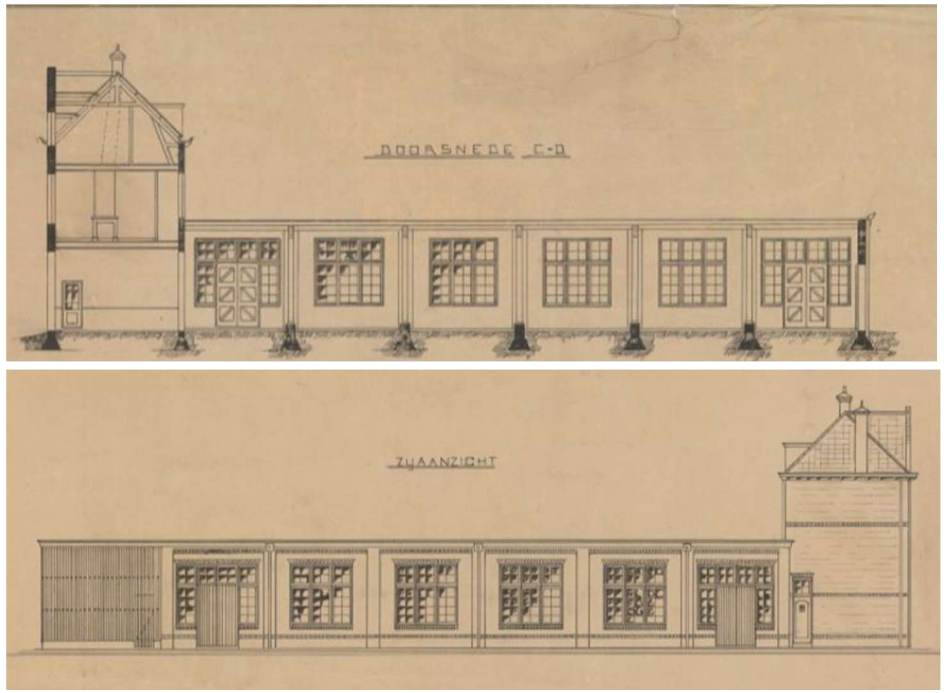
"Ontwerp met gevels, plattegronden en doorsneden voor een veilinggebouw voor de Veilingvereniging Culemborg en Omstreken, 1919". Bron: Regionaal Archief Rivierenland.

Uitsnede van de ontwerptekening met de voorgevel en doorsnede van de voorbouw. Bron: Regionaal Archief Rivierenland.

Uitsnede van de ontwerptekening met de plattegrond van de voorbouw en fruithal met berging voor manden en boven een dwarsdoorsnede van de hal. Bron: Regionaal Archief Rivierenland.

Uitsnede van de ontwerptekening met de langsdoorsnede over de voorbouw en fruithal (boven) en noordgevels fruithal en voorbouw (onder). Bron: Regionaal Archief Rivierenland.

Uitsnede luchtfoto datering van 1924, waarop de veiling en houtvijver vanuit het noorden gezien zichtbaar zijn, vervaardigd door Fototechnische Dienst Luchtvaartafdeeling (bron: Beeldbank Defensie, inventarisnummer 2155_004560).

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag den 29sten Maart 1919**, des namiddags ten **2 uren**, is het Bestuur der Veilingsvereeniging „*CULEMBORG en OMSTREKEN*" voornemens, ten KANTORE DER VEILING voornoemd,

AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van een Veilingsgebouw met Mandenbergplaats, Kantoren en Directeurswoning, op een terrein gelegen langs den Oostelijken Parallelweg, onder de gemeente Culemborg.

Bestek en teekening te verkrijgen vanaf Maandag den 24sten Maart 1919, ten Kantore van ondergeteekende ad **f 5.—** per stel, (franco per post **f 5.15**,)

Verdere inlichtingen verkrijgbaar ten Kantore van den Architect, dagelijks van 12—1½ en 7—8 namiddags.

De Architect,
CORNs. PRINS.

Aanbesteding van bouw van het nieuwe veilinggebouw. Culemborgse Courant maart 1919

De Veilingsvereeniging „CULEMBORG en OMSTREKEN" bericht, dat vanaf

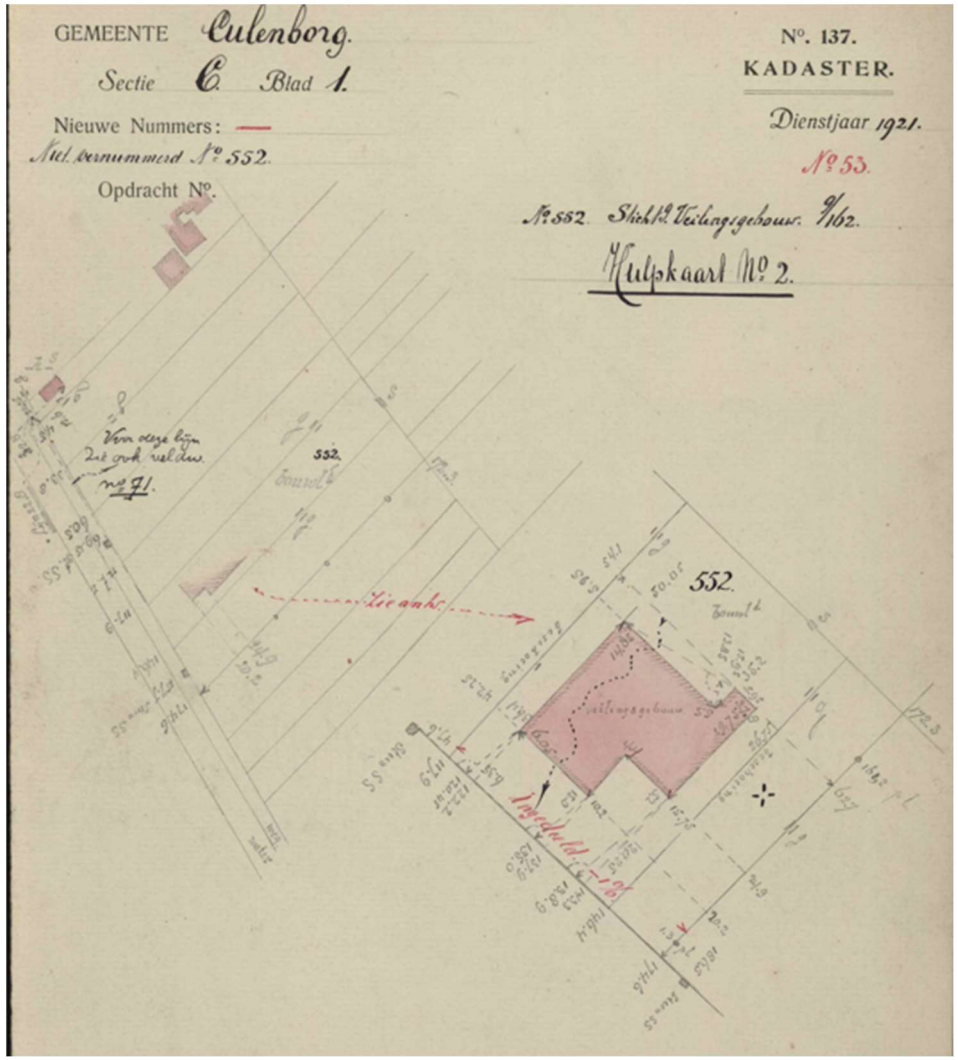
1 Juli a.s.

de veilingen, alsmede de kantoren, VERPLAATST zijn naar

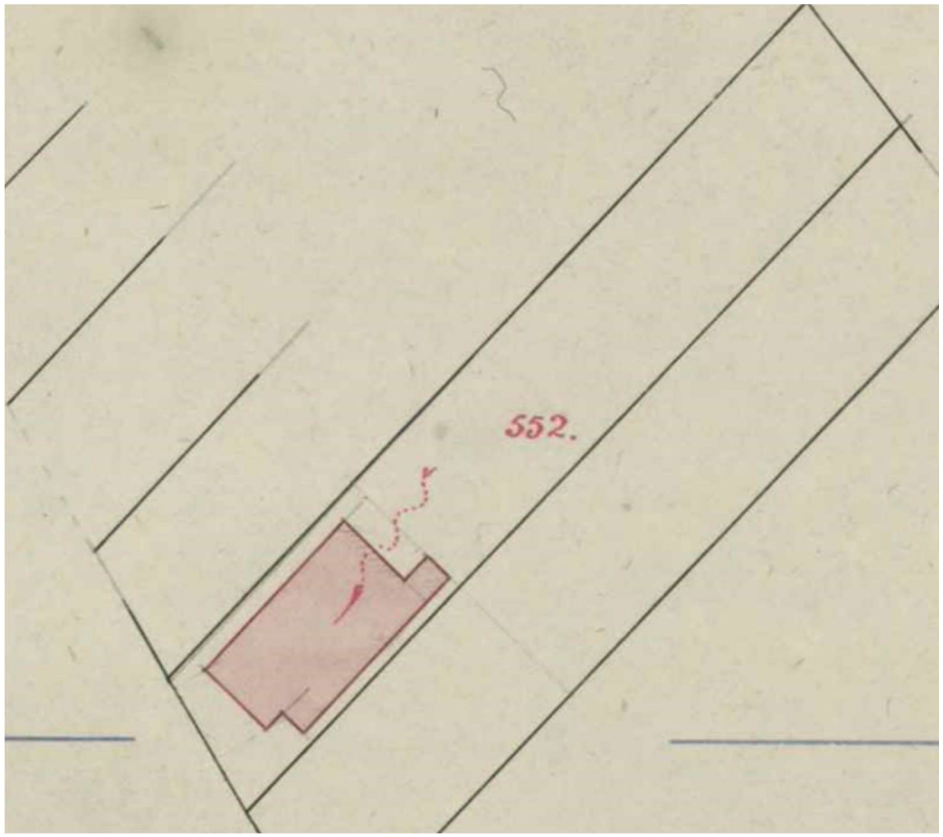
Het nieuwe Veilinggebouw aan den Parallelweg.

Telefoon No. 66.

Kennisgeving van de verplaatsing van de Veilingvereeniging Culemborg en Omstreken naar het nieuwe veilinggebouw aan de Parallelweg. Culemborgse Courant 1919

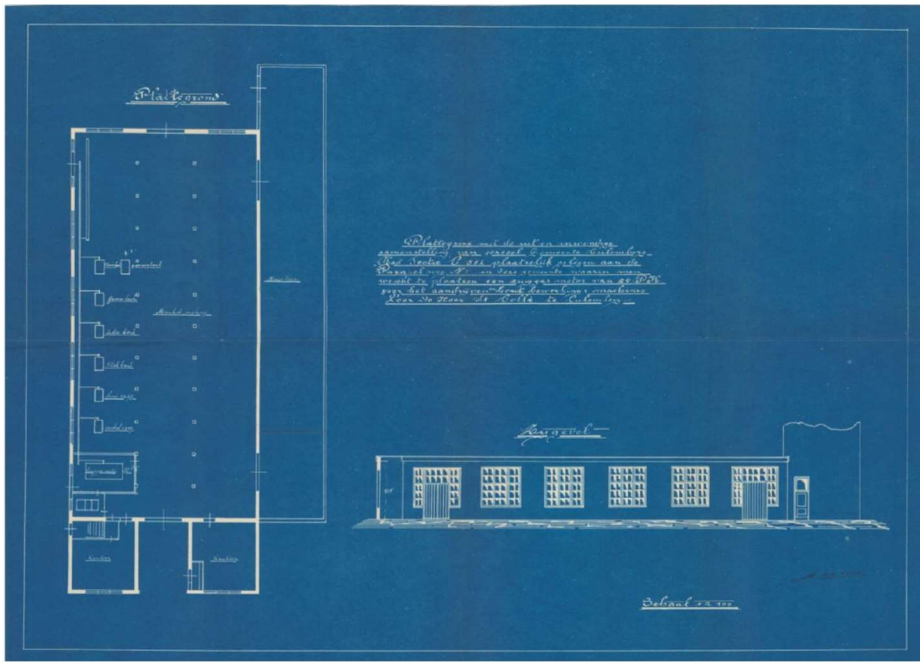
De veldschets van de bouw van het veilinggebouw op perceel C 552 uit het dienstjaar 1921. De opmeting geeft de plattegrond niet geheel juist weer, maar was bestemd om de maten in weer te geven. Kadasterviewer.

De hulpkaart van de bouw van het veilinggebouw op perceel C 552 uit het dienstjaar 1921. De hulpkaart geeft de plattegrond in tegenstelling tot de veldschets juist weer. Kadasterviewer. 1921 C 552

4.2 OMVORMING VAN HET VEILINGGEBOUW TOT MEUBELFABRIEK

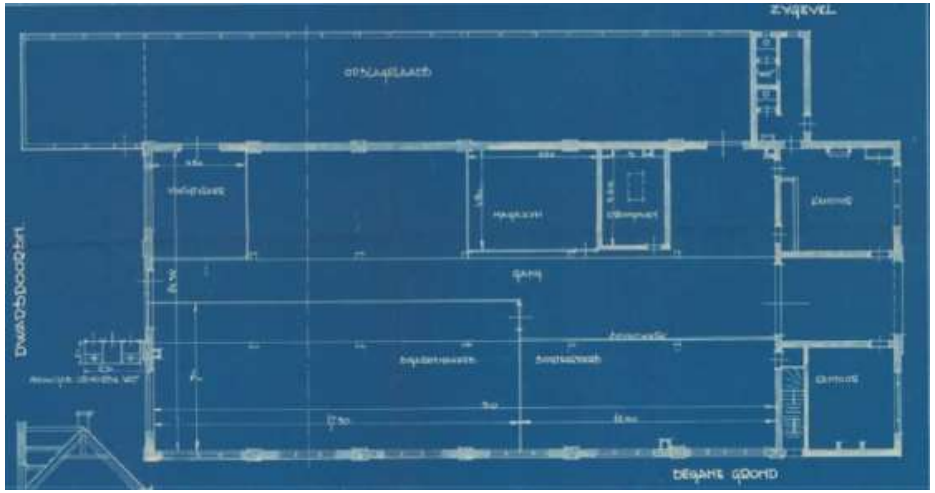
Al na 10 jaar (in 1929) heeft het fruitveilinggebouw zijn oorspronkelijk functie verloren. Het complex werd herbestemd als meubelfabriek (firma Collé). Aanvankelijk is het gebouw niet uitgebreid en verbouwd maar werden in de voormalige fruithal aan de achterzijde houtbewerkingsmachines geplaatst voor de productie van meubels. Uit de blauwdruk is af te leiden dat de vensters van de hal onder de 4-ruits bovenlichten 6-ruits ramen bezaten ipv de 8-ruits ramen die getekend zijn in het ontwerp. Uit latere foto's blijkt dat er toch 8-ruits ramen waren aangebracht en het ontwerp dus is uitgevoerd zoals getekend.

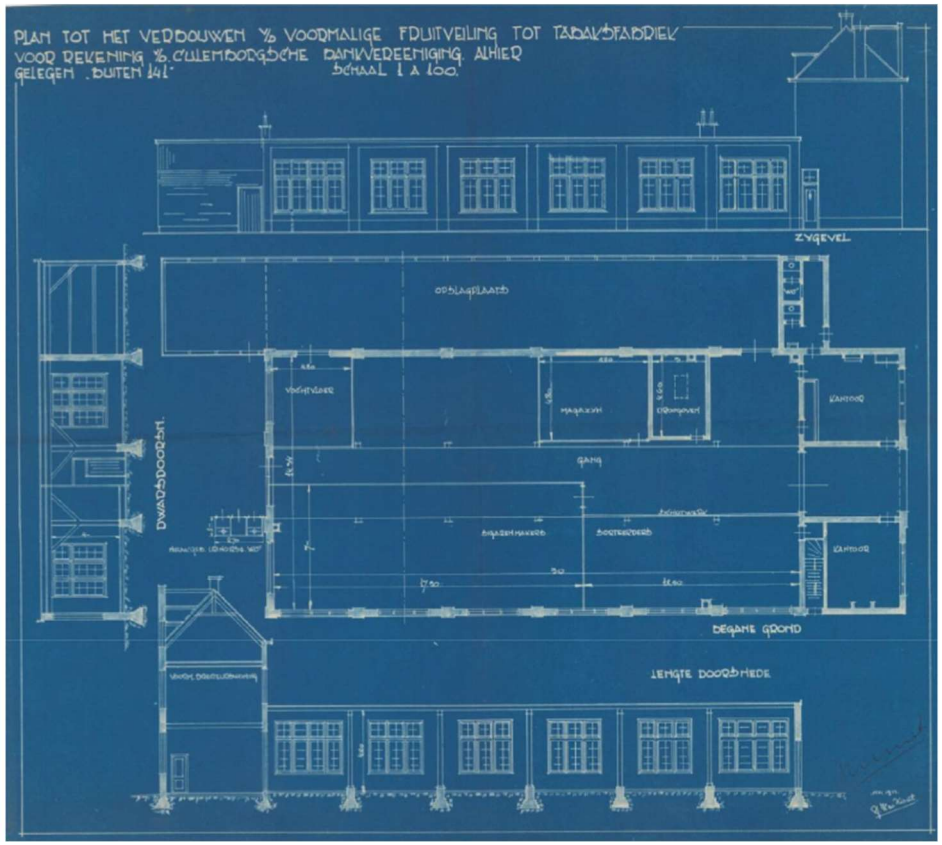
Blauwdruk met de plattegrond van de begane grond van het voormalige veilinggebouw met aanduiding van de te plaatsen machines voor houtbewerking en een aanzicht van de noordgevel. Ongesigneerde tekening 1929. RAR

4.3 OMVORMING VAN DE MEUBELFABRIEK TOT SIGARENFABRIEK

De meubelfabriek van de firma Collé heeft uiteindelijk maar kort in het gebouw gezeten. Al in 1933 werd het gebouw herbestemd tot een sigarenfabriek met de naam SUJABO. Begin jaren 20 startte Gerrit Smit met zijn broer Bart Smit een eigen sigarenfabriekje. Eerst waren ze gevestigd aan de Gassteeg in twee afgekeurde woningen. Nadat de zaken voorspoedig liepen konden ze in 1933 de voormalige veiling huren. Ook onder SUJABO is het gebouw niet uitgebreid, maar werden in de voormalige fruithal aan de achterzijde een droogoven en wanden voor een sigarenmakerij en tabak-sorteerinrichting geplaatst. De voormalige mandenberging in de zuidbeuk bleef de opslagfunctie behouden. Uit een bericht over een uitgebroken staking op het bedrijf in 1934 blijkt dat er toen tenminste 60 mensen (sigarenmakers en bosjesmakers) werkzaam waren.

Blauwdruk met de plattegrond van het fabrieksgebouw waarin de verdeling van ruimten in de fabriekshal tbv inrichting van een sigarenfabriek is ingetekend. Tekening mei 1933. Regionaal Archief Rivierenland.

Blauwdruk met de gevel, doorsneden en plattegrond van het fabrieksgebouw waarin de verdeling van ruimten in de fabriekshal tbv inrichting van een sigarenfabriek is ingetekend. Tekening mei 1933. Regionaal Archief Rivierenland.

Een foto uit de late jaren 30 toen de Nederlandsche Sigarenfabriek Sujabo in het pand was gevestigd. De voorbouw verkeerde toen met uitzondering van de reclameopschriften nog in de oorspronkelijke staat, met verschillende typen vensters op de verdieping. Particuliere collectie.

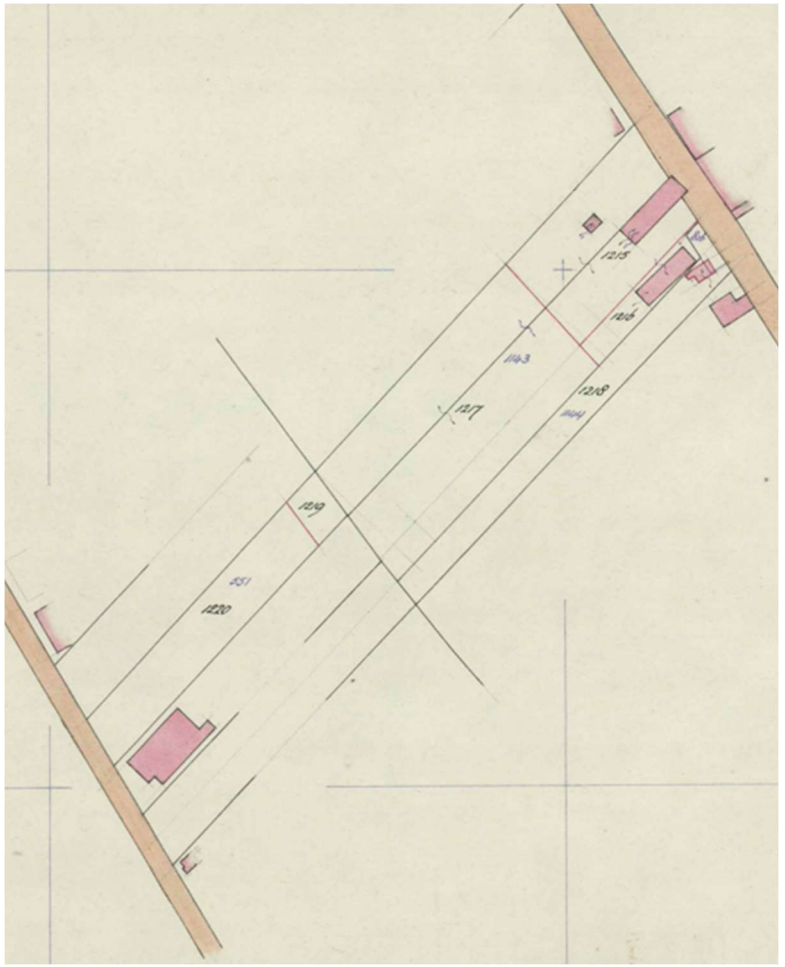

Foto van jongens aan het werk in de fabriek van SUJABO.

In 1942 werd de fabriek stilgelegd en werd het geheel gevorderd door de Organisation TODT. Het gebouw werd ingericht als magazijn voor de Duitse troepen. Na Dolle Dinsdag werd het complex ingenomen door de Duitse Wehrmacht die er nog meer wapens en munitie in onder bracht. Na de oorlog startte de sigarenfabriek weer op. In het begin van de jaren 50, toen de klad kwam in de sigarenmakerij in Nederland verhuisde SUJABO naar een kleiner gebouw aan de Zuiderwal. [8]

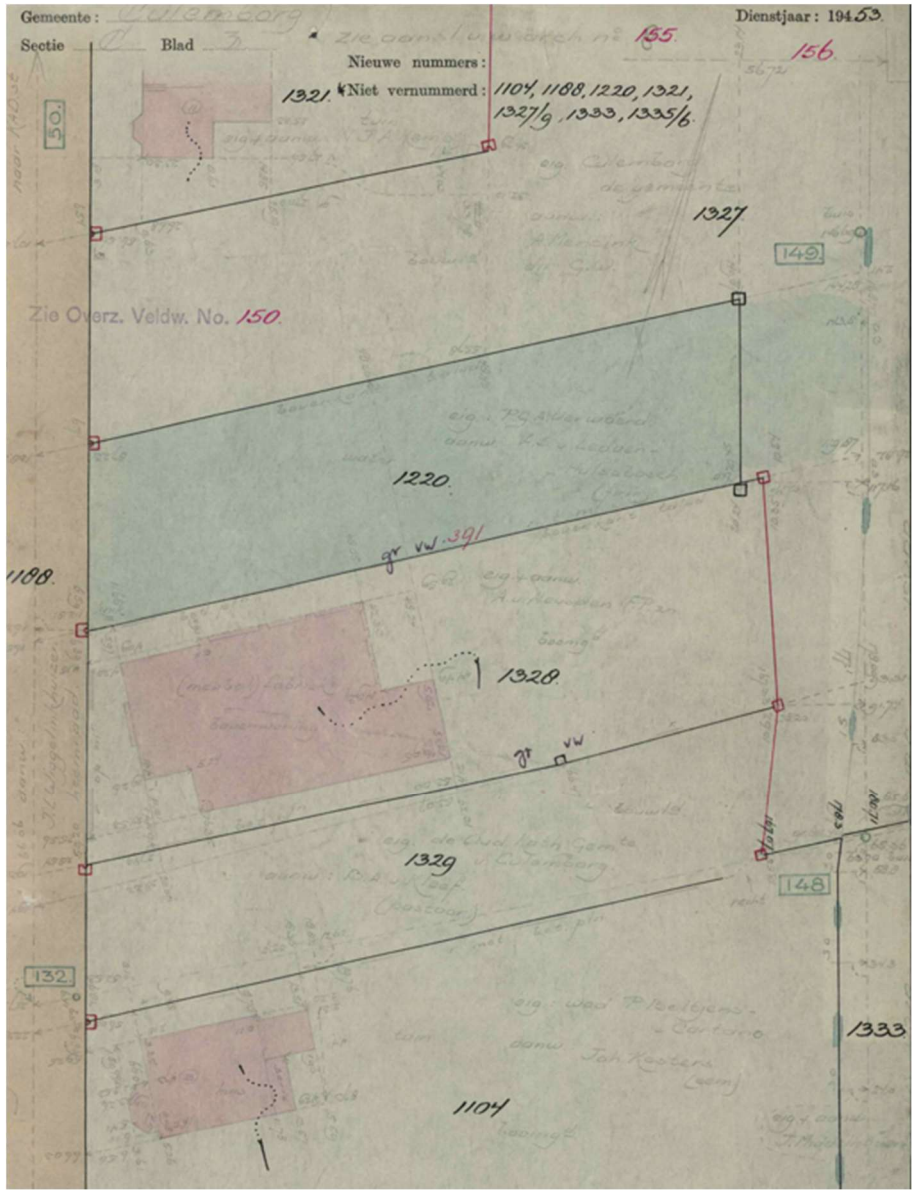
4.4 OPNIEUW EEN MEUBELFABRIEK NA DE OORLOG

Uit de kadastrale hulpkaarten en veldschets van 1950-1953 blijkt dat het complex dan in handen is gekomen van A. van Heusden F.P. zn. Op de veldschets is dan met potlood ingeschreven in het gebouw “meubelfabriek en bovenwoning”. Het perceel heeft dan nummer C 1328. Het perceel C 1220 met de houtvijver is dan nog in handen van Verwoerd.

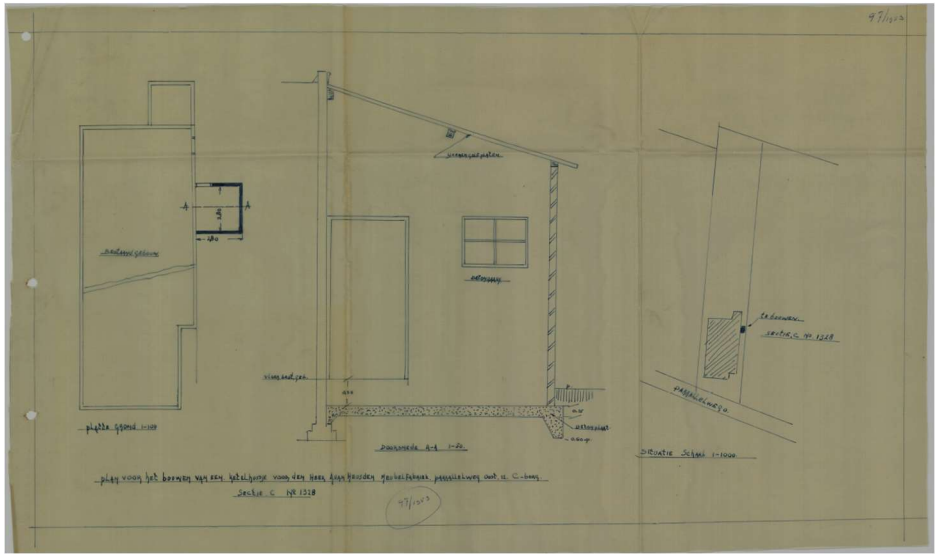
Kadastrale hulpkaart van 1950. Het gebouw is nog ongewijzigd qua contour. Kadasterviewer.

[8] Ad Eillebrecht, Jet Grombergen, Peter Schipper, *De sigarennijverheid van Culemborg. Mensen en fabrieken.* Culemborg 1986, pp. 149-150

Veldschets dienstjaar 1953. C 1328 eigenaar A. van Heusden FP.zn. Omschrijving: meubelfabriek en bovenwoning. Kadasterviewer.

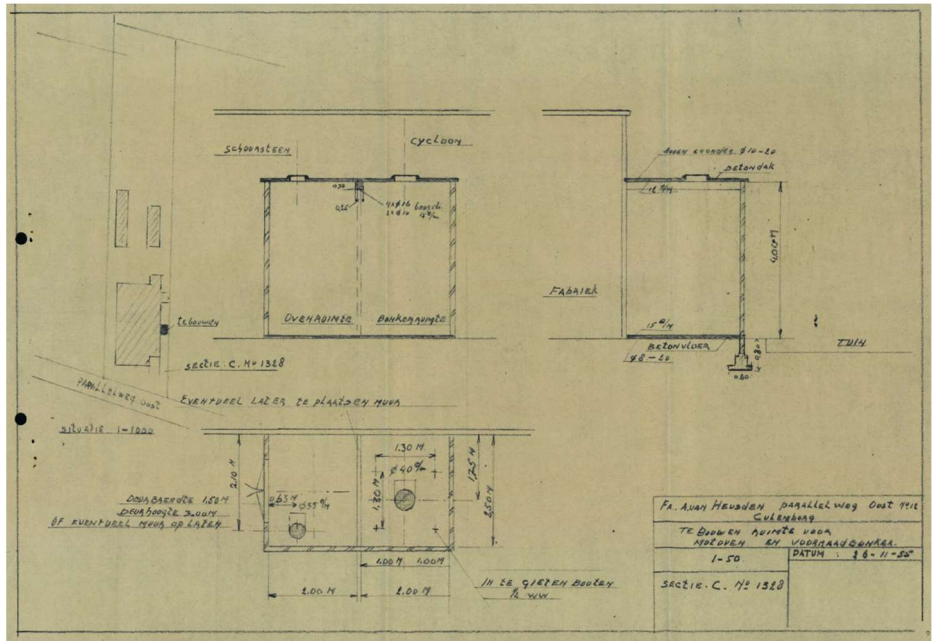
Adri van Heusden vraagt in december 1953 vergunning aan voor de bouw van een ketelhuisje, een eenvoudige uitbouw op een betonplaat met bakstenen muren en een lessenaardak van golfplaat, te bouwen tegen de zuidgevel van de zijbeuk. Het gebouwtje moet volgens de voorwaarde van de vergunning voor 1 april 1954 voltooid zijn. Hussen's Aannemersbedrijf uit Culemborg is de uitvoerder van het werk.

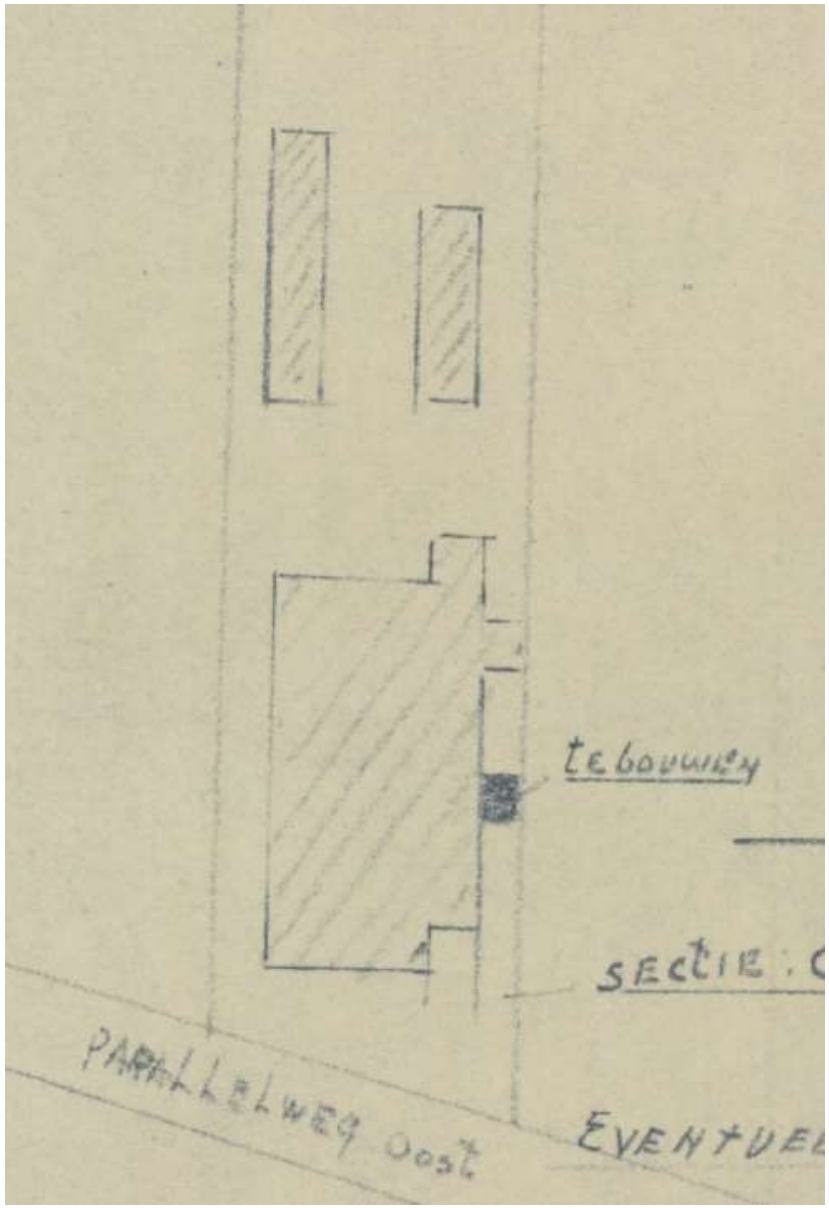
Plan voor het bouwen van een ketelhuisje voor meubelfabriek A. van Heusden, c 1328. RAR Bouwvergunningen Culemborg 0500

Van Heusden vraagt in december 1955 een nieuwe vergunning aan, dit maal voor een "mot-oven" (oven voor reinigingsproces) en voorraadbunker. Het betreft wederom een eenvoudige uitbouw op een betonplaat met bakstenen muren en dit keer een betonnen plat dak, te bouwen tegen de zuidgevel van de zijbeuk. Het werk moet volgens de voorwaarde van de vergunning voor 1 april 1956 voltooid zijn. Hussen's Aannemersbedrijf uit Culemborg is opnieuw de uitvoerder van het werk. Blijkens de situatieschets

op de vergunningstekening staan er achter het bedrijf dan al twee rechthoekige bouwdelen (loodsen?).

Plan voor het bouwen van een motoven en voorraadbunker voor meubelfabriek A. van Heusden, c 1328. RAR Bouwvergunningen Culemborg 0765

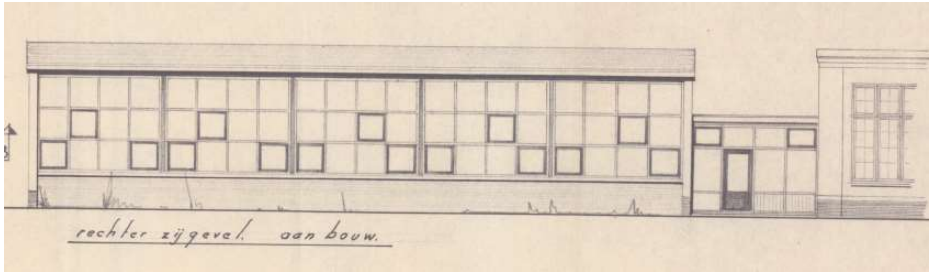

Situatieschets van de meubelfabriek op de tekening van december 1955. Achter de fabriek staan twee langwerpige gebouwen (loodsen?).

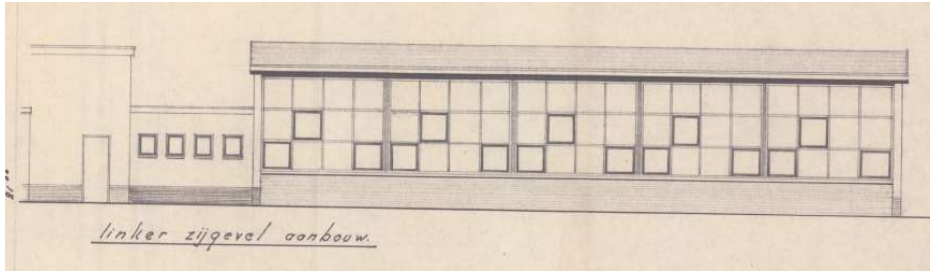
4.5 BOUW BEDRIJFSHAL AAN MEUBELFABRIEK (1960)

Van Heusden vraagt in september 1960 een vergunning aan voor een stoffeerruimte met wasruimten en toiletten te bouwen aan de bestaande fabriek. Architectenbureau Van Hall uit Zeist maakt het ontwerp voor deze thans nog bestaande bedrijfshal. Aannemersbedrijf Hartog en van de Heuvel uit Culemborg voert de bouw uit.

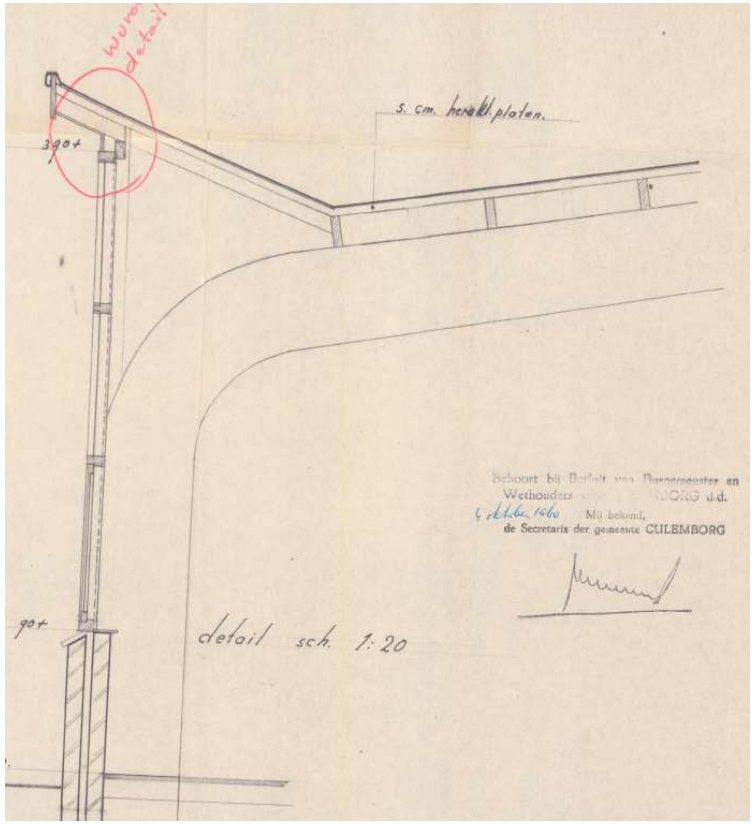
De bouw bestaat uit een verbindingslid onder plat dak dat lager is dan de oude fabriekshal en aan de zuidzijde een toiletten en wasruimte krijgt en in het midden een garderoberuimte en doorloop en aan de noordzijde een schaftruimte. De nieuwe hal krijgt een betonfundering en betonvloer een flauw hellend zadeldak waarvan de dakvlakken boven de zijgevels zijn omhoog gewipt. Gelamineerde spanten dragen een balklaag waarop 5cm gewapende Heraklith-platen met een Ruberoïd dakbedekking worden aangebracht. De bouw telt vijf traveeën met op een gemetselde borstwering in elk vak een groot 12-ruits venster, met per venster drie beweegbare ramen en negen vaste ramen. De schaftruimte is via een pui met een deur in de noordgevel toegankelijk van buitenaf. Voor de bouw moesten de twee loodsen wijken.

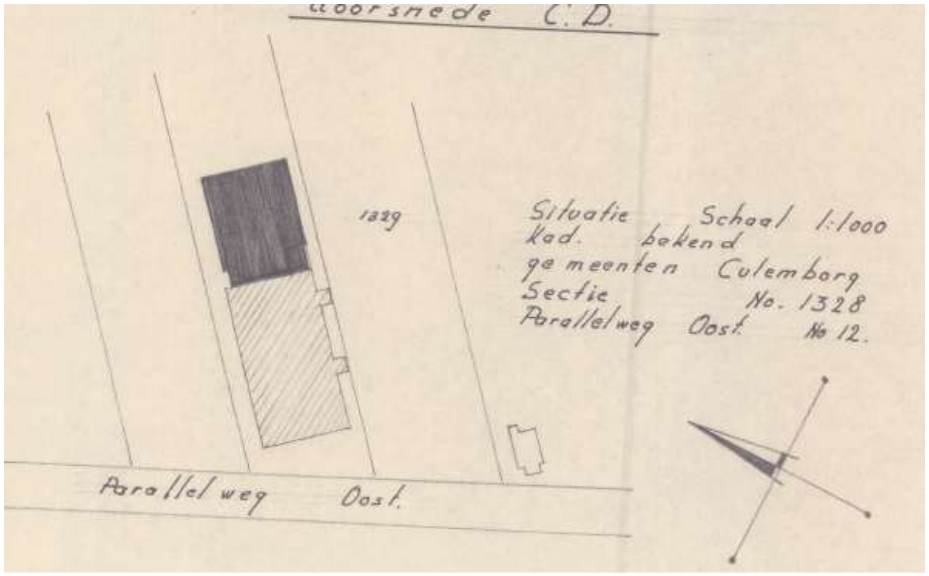
Noordgevel van nieuwe stoffeerhal van de meubelfabriek op de tekening van september 1960. RAR 1191

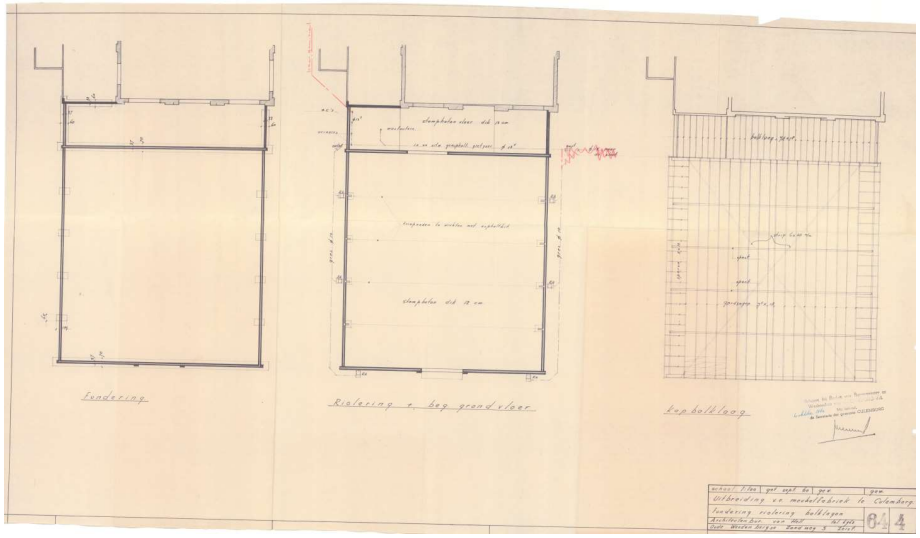
Zuidgevel van nieuwe stoffeerhal van de meubelfabriek op de tekening van september 1960. RAR 1191

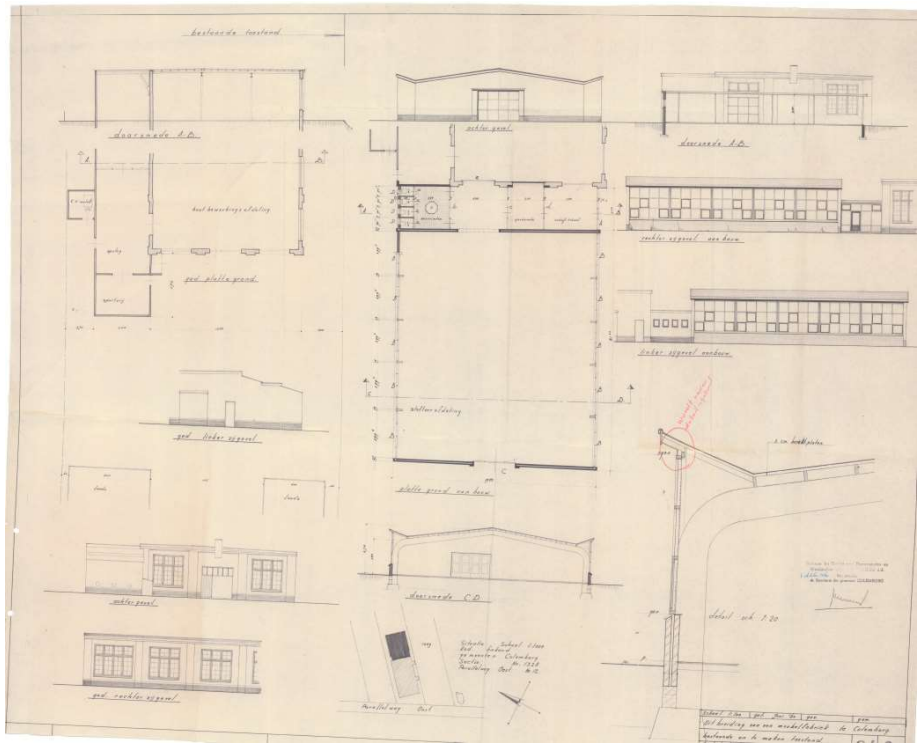
Spant/dakdetail van nieuwe stoffeerhal van de meubelfabriek op de tekening van september 1960. RAR 1191

Situatieschets met in zwart de nieuwe stoffeerhal van de meubelfabriek op de tekening van september 1960. RAR 1191

Plattegronden met fundering/riolering en balklaag kap van nieuwe stoffeerhal van de meubelfabriek op de tekening van september 1960. RAR 1191

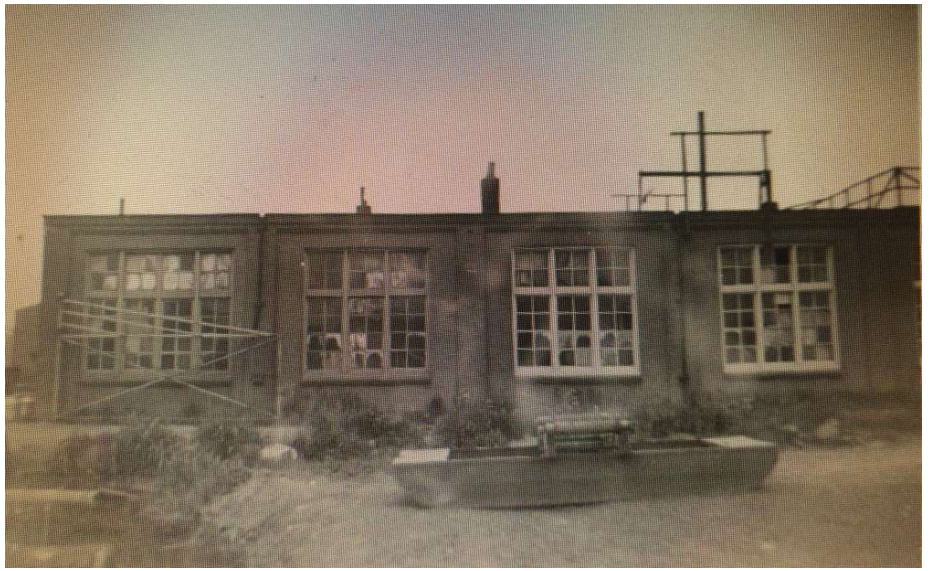
Tekening met gevels bestaand en plattegronden, doorsneden en gevels van de nieuwe stoffeerhal van de meubelfabriek op de tekening van september 1960. Architectenbureau Van Hall uit Zeist. RAR 1191

Bij de aanvraag waren ook een drietal foto's van de oude bedrijfshal gevoegd die de deels vervallen staat van het oude complex tonen. Uit die foto's blijkt dat de zuidbeuk toen inmiddels een gemetselde gevel bezat met brede vierlichtvensters. Wanneer hier de open lattengevel is vervangen door een stenen gevel is niet duidelijk. Het kan zijn gebeurd toen de sigarenfabriek in het complex is ondergebracht. Wanneer Van Heusden begin jaren 50 de ketelruimte bouwt is de gevel namelijk inmiddels in steen uitgevoerd.

Deel zuidgevel (boven) en de achtergevel (onder) van de oude bedrijfshal op foto's uit 1960, als bijlage bijgevoegd bij de vergunningsaanvraag. RAR 1191

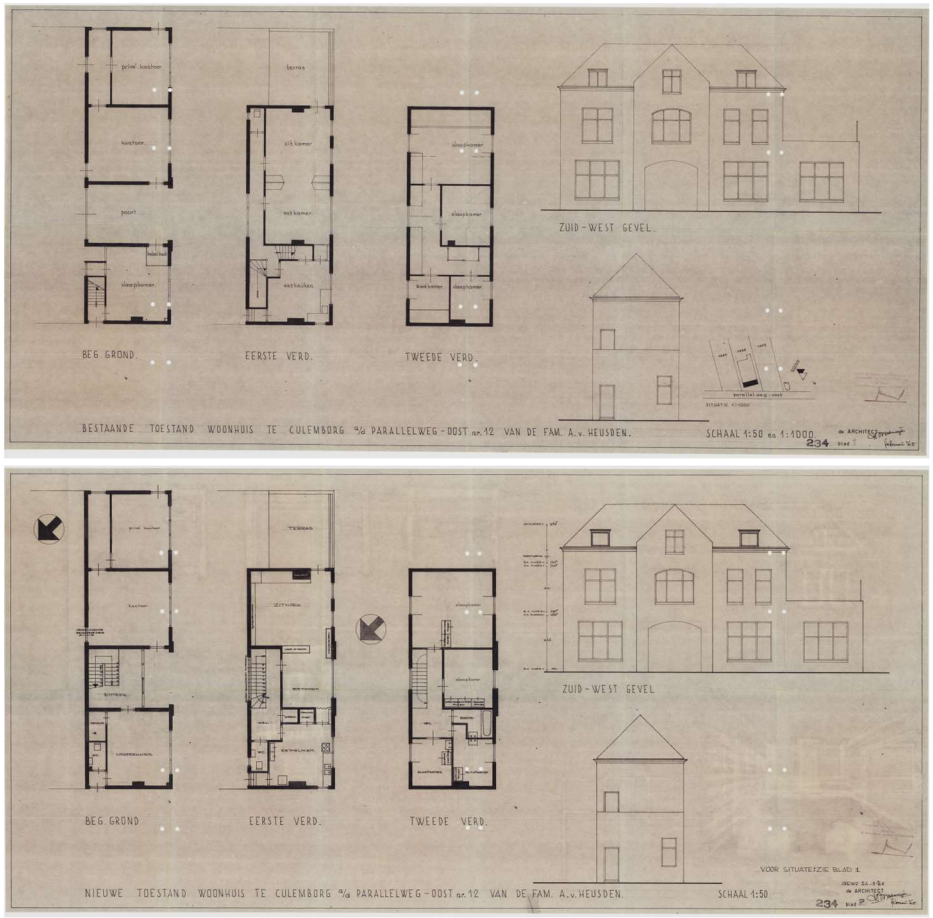

Deel noordgevel van de oude bedrijfshal met op de voorgrond een schuit bij de houtvijver op een foto uit 1960, als bijlage bijgevoegd bij de vergunningsaanvraag. RAR 1191

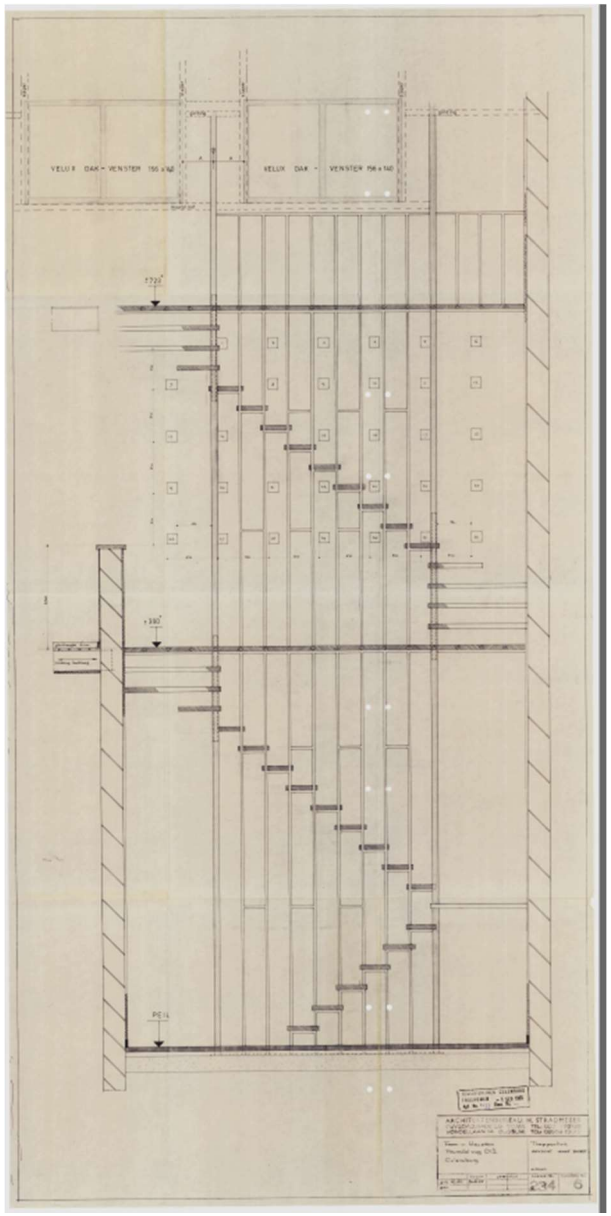
4.6 VERBOUW WOONHUIS VAN MEUBELFABRIEK (1965)

Van Heusden vraagt in mei 1965 een vergunning aan voor een verbouwing van het woonhuis/kantoor. De oude poort naar de bedrijfshal centraal in de voorbouw wordt afgesloten met een terugliggende pui, kort achter de deur naar de kantoren. Achter de pui ontstaat in de doorrit een hal met een trappenhuis naar de verdieping en zolder. De oude trap met deur in de linker zijgevel komt te vervallen. Architectenbureau H. Stadmeijer uit Amsterdam/Bussum maakt het ontwerp voor deze thans nog bestaande situatie. Uit de tekening bestaande toestand blijkt dat de laagbouw rechts van het pand dan reeds tot de voorgevel is doorgetrokken en van een drielicht is voorzien. Vermoedelijk heeft deze uitbreiding plaats gevonden in de jaren 50. Volgens de tekening nieuwe situatie behoudt de voorgevel op de verdieping dan nog de vensters van het oorspronkelijke ontwerp.

Thans zijn daar bredere vensters met drielichtkozijnen aanwezig. Het staat wel vast dat de gevels zijn geschilderd toen de vensters zijn aangepast. Wanneer deze wijziging heeft plaats gevonden is niet bekend. Mogelijk is deze wijziging alsnog tegelijkertijd met de verbouwing in 1965 doorgevoerd, maar niet op tekening vastgelegd.

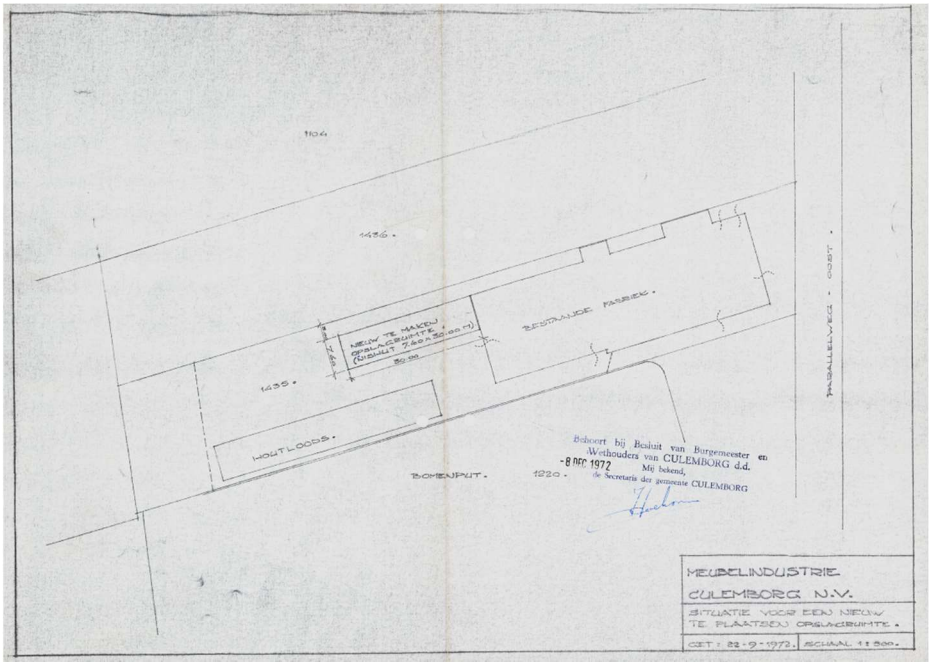
Plattegronden en gevelaanzichten van de voorbouw bestaand (boven) en nieuw (onder). H. Stradmeijer arch. Amsterdam/Bussum Febr 1965/24-5-1965. RAR 1610.

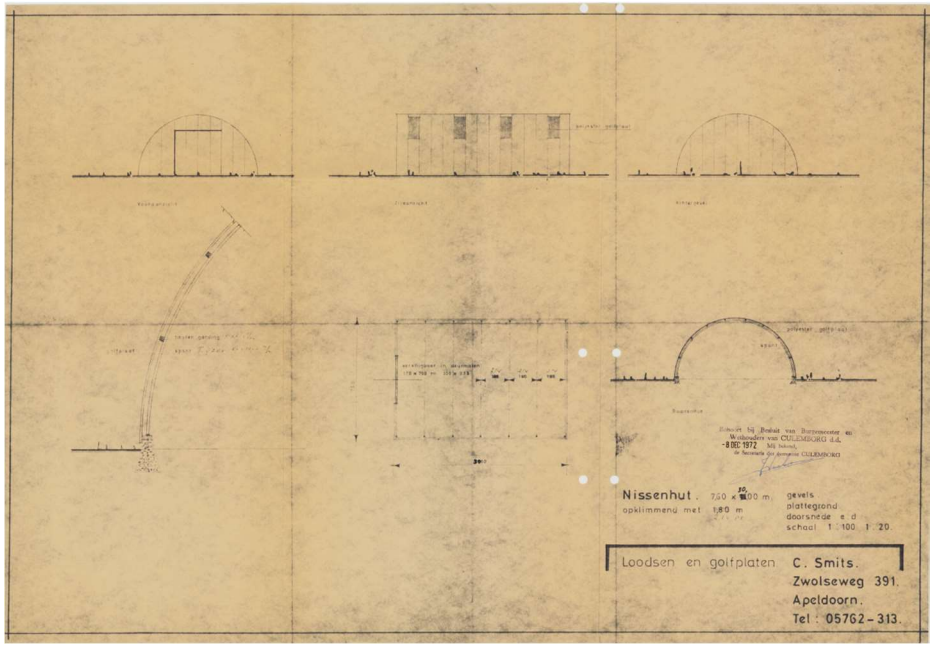
Aanzicht van het nieuwe trappenhuis. H. Stradmeijer arch. Amsterdam/Bussum Febr 1965/24-5-1965. RAR 1610.

4.7 BOUW NISSENHUT VOOR MEUBELFABRIEK (1972)

Op 7 september 1972 vraagt A. van Heusden voor zijn fabriek (Meubelindustrie Culemborg N.V.) vergunning aan voor de bouw van een opslagruimte in de vorm van een nissenhut. Die nissenhut wordt geleverd en gebouwd door de firma C. Smits Loodsen en golfplaat uit Apeldoorn. Uit de situatieschets blijkt dat er dan inmiddels ook een langwerpige houtloods op het terrein staat. De nissenhut komt op een betonnen plaat te staan. De loods krijgt T-ijzeren spanten met houten gordingen waarop de gegalvaniseerde golfplaten met plastic golfplaten in stroken als daklichten worden opgenomen. Ondanks een negatief advies van de Gelderse Welstandscommissie wordt de vergunning verleend.

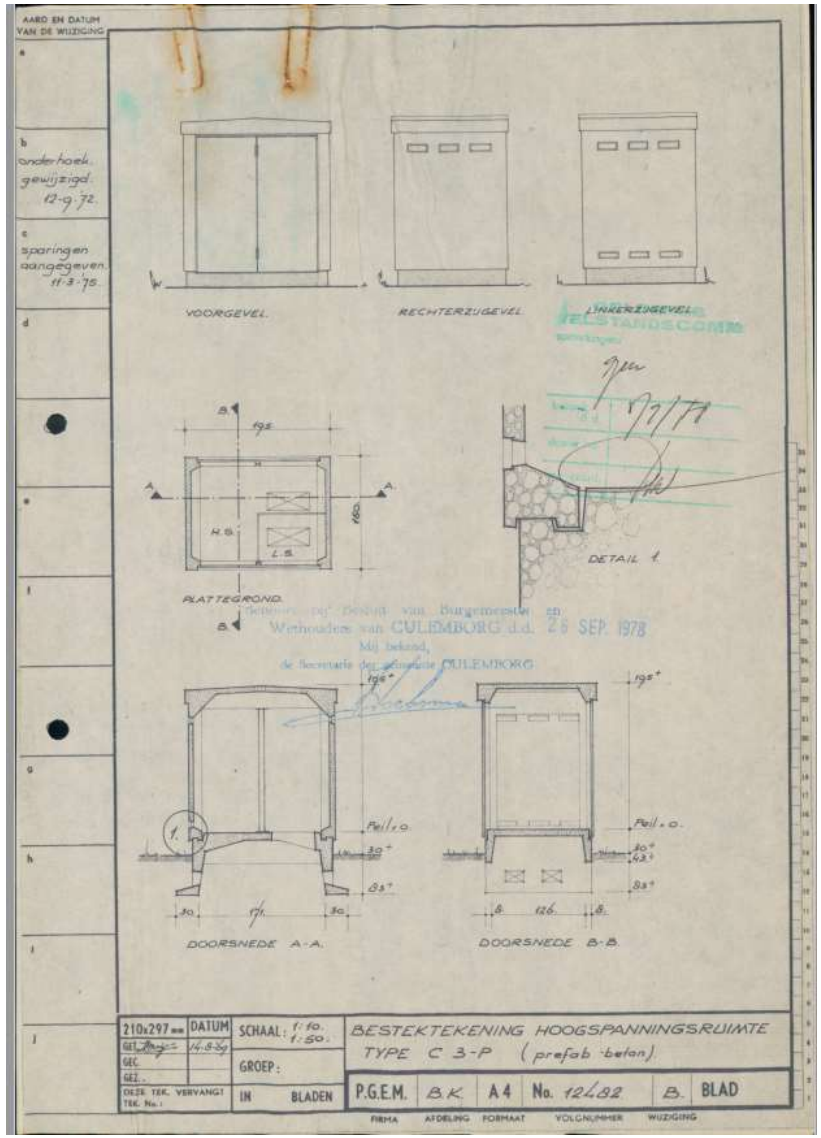
Situatieschets met plaats nieuw te bouwen opslagruimte in de vorm van een nissenhut t.b.v. Meubelindustrie Culemborg N.V. 22-9-1972 . RAR 2681

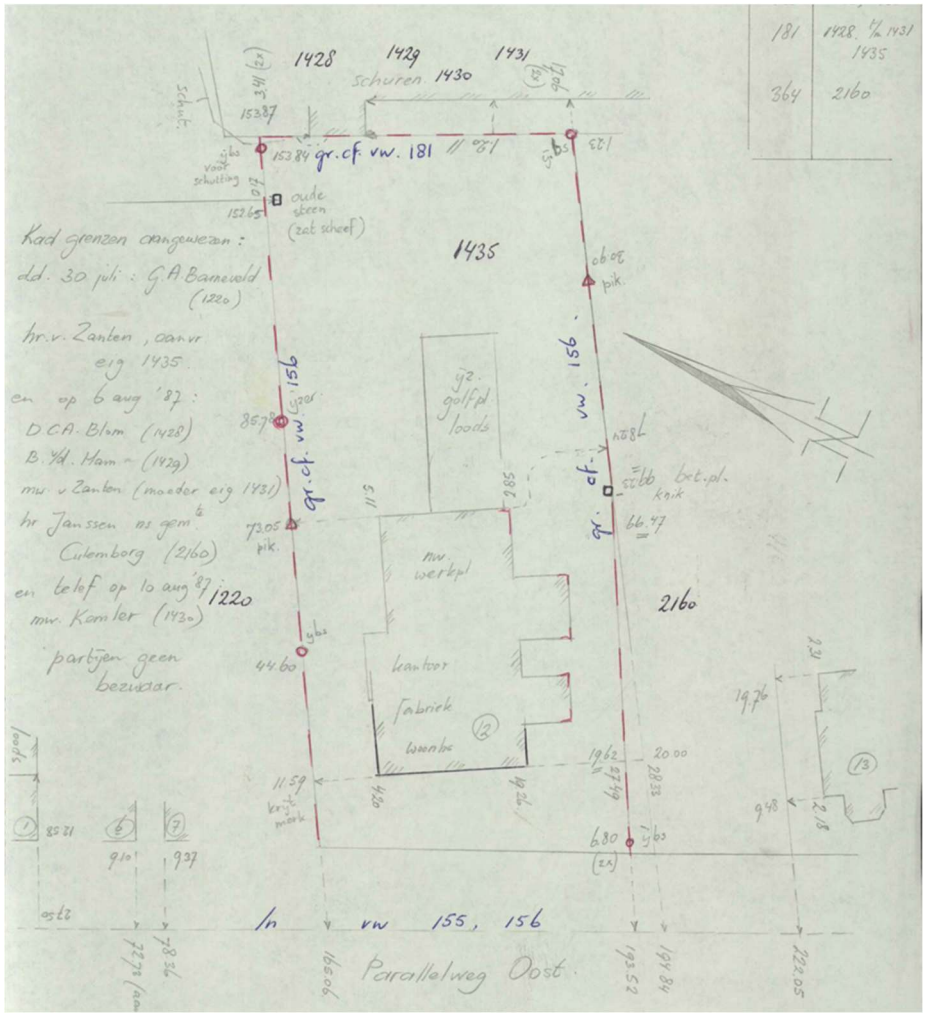
Tekening van de nissenhut die geplaatst werd achter de meubelfabriek. Tekening: C. Smits Loodsen en golfplaten, Zwolseweg 391 Apeldoorn. 1972. RAR 2681

4.8 HOOGSPANNINGSRUIMTE EN LOODSEN VOOR MEUBELFABRIEK

A. van Heusden dient op 14 augustus 1978 de aanvraag in voor de bouw van een hoogspanningsruimte volgens een standaardtype van de PGEM. Deze ruimte kwam achter de vijver te staan. De diverse loodsen op het achterterrein zijn ontstaan vanaf de jaren 70. De noordelijke loods staat al aangegeven als bestaand op de tekening van de nissenhut uit 1972. Daarna zijn er geen tekeningen bewaard gebleven die de andere loodsen weergeven. Deze zullen in de loop van de jaren 70 en 80 zijn ontstaan. In de noordgevel van de oude hal zijn in de jaren 80 drie traveeën wat betreft de indeling gewijzigd door de aanleg van roldeuren. Ook de grote vensters van de hal uit 1960 zijn later eerst vervangen door kleinere vensters die vervolgens later weer zijn afgeplaat.

Hoogspanningsruimte. Tekening PGEM 14-8-1969/wijziging 11-3-1975. Vergunning 26 september 1978. RAR 3576

Veldschets van het dienstjaar 1987 tbv vaststellen grenzen aan achterzijde in verband met bouw schuurtjes van de woningen aan de Meerlaan. De eigenaar van perceel C 1435 met de bedrijfsbebouwing is dan de heer Van Zanten. De loodsen op het achtererf zijn niet ingetekend! Kadasterviewer.

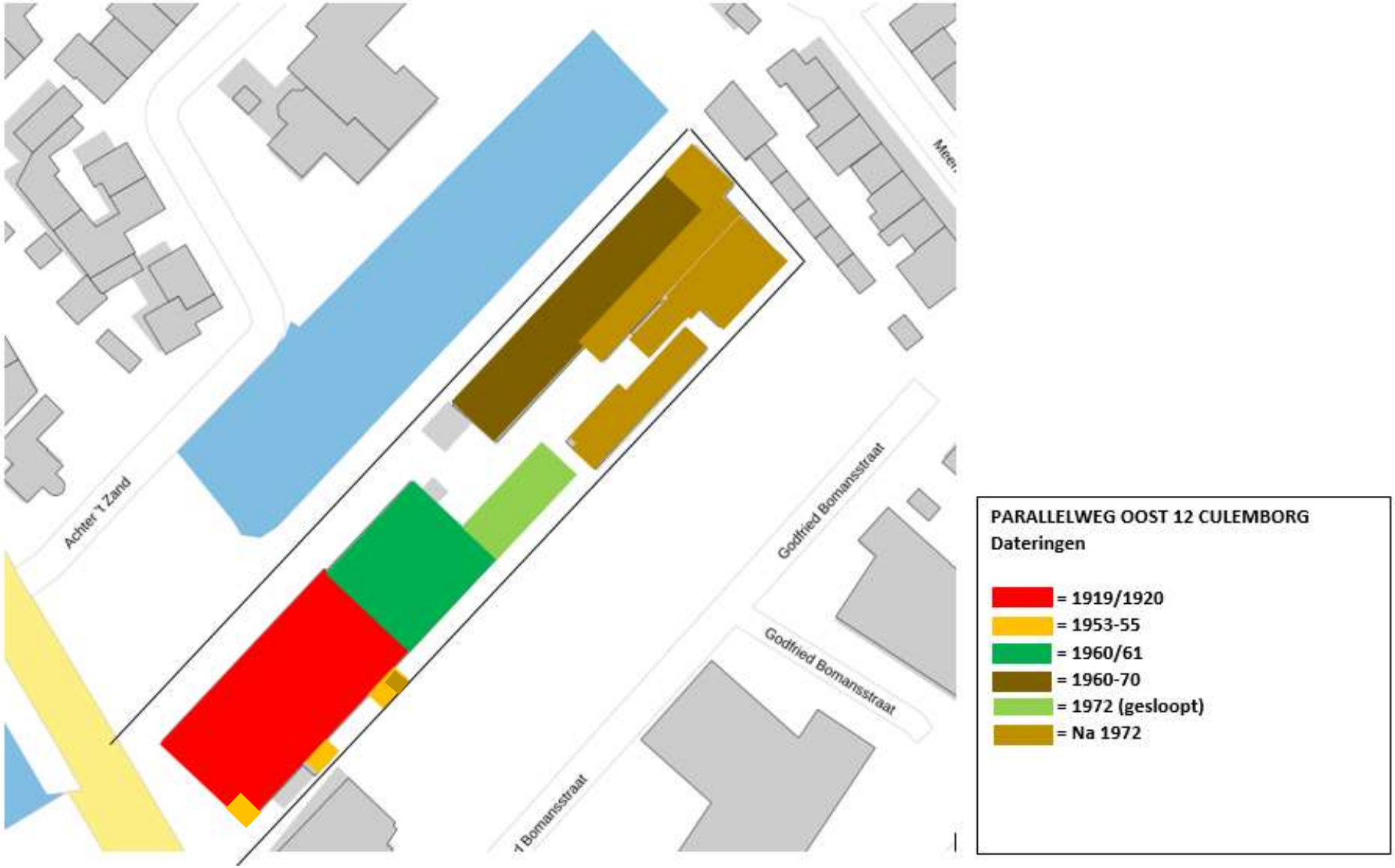

Op de luchtfoto uit 1989 van Jacqueline Midavaine is het loodsencomplex achter op het erf (binnen de gele ovaal) wel duidelijk te zien. RAR Beeldbank 1236-3930

De voorbouw met bovenwoning en een deel van de fabriekshal van Parallelweg Oost 12 in Culemborg. Foto A. Derwig 1997. Het wit schilderen van de voorbouw en modernisering van de ramen heeft vermoedelijk in de jaren 60 al plaats gevonden. RAR Beeldbank 1236 (Fotocollectie Culemborg) nr. 5053

Achter 't Zand
Godfried Bomansstraat
Godfried Bomansstraat
Bomansstraat
PARALLELWEG OOST 12 CULEMBORG
Dateringen
= 1919/1920
= 1953-55
= 1960/61
= 1960-70
= 1972 (gesloopt)
= Na 1972

4.9 DE ARCHITECTEN GIJSBARTUS PRINS (1852-1933) & CORNELIS PRINS (1886-1944)

Het ontwerp van het veilinggebouw voor fruit met kantoor met bovenwoning en achterliggende hal was afkomstig van architect Cornelis Prins, mogelijk nog bijgestaan door zijn vader gemeentearchitect Gijsbartus Prins. Gijsbartus Prins (1852-1933) was op dat moment reeds een in de regio gevierd architect die het ambt van stadsarchitect heeft vervuld tussen 1883 en zijn overlijden in 1933. Een zoektocht naar het werk van zoon Cornelis Prins heeft voorlopig maar zeer beperkt resultaat opgeleverd. Omdat uit het onderzoek naar voren is gekomen dat vader en zoon een tijdlang samen en parallel aan elkaar hebben gewerkt en in hun werk overeenkomsten zijn te zien, waaruit afgeleid zou kunnen worden dat Cornelis het werk van zijn vader als voorbeeld/vertrekpunt nam schetsen we hier eerst een beeld van het werk van Gijsbartus Prins, waarover ook meer bekend is, mede vanwege zijn ambt als stadsarchitect.

In de periode tussen 1890 en 1930 ontwerpt hij talrijke Culemborgse fabrieken, openbare gebouwen en particuliere woningen. Niet alleen voor de rijke bovenlaag (onder meer aan de Voorburg) maar ook voor de arbeiders van de in die periode snel groeiende tabaks- en meubelindustrie. Helemaal aan de andere kant van de stad, aan de huidige Triosingel, verrijst tussen 1896 en 1906 de Triowijk, waarvoor Prins 32 arbeiderswoningen, een bakkerij en zes burgerwoningen ontwerpt. Deze wijk werd in opdracht van de sigarenmakers Cor Dresselhuijs en Jacob Nieuwenhuijsen van de Triofabriek aangelegd voor overwegend van buitenaf afkomstige arbeiders, die werkzaam waren bij de sigarenfabriek Trio.[9]

Over het oeuvre en de ontwikkeling daarbinnen van Gijsbartus Prins is nog weinig bekend. De hier getoonde ontwerpen dateren allemaal uit de periode 1890-1910 en betreffen overwegend woonhuizen. Bij die voorbeelden voegt Prins zich in de dan populaire landelijke bouwtraditie van de neostijlen (eclecticisme, neorenaissance, chaletstijl en rationalisme). Zijn ontwerpen uit die periode bezitten geen bijzondere eigen stijlelementen, het zijn wel zorgvuldig en harmonisch vormgegeven huizen.

Arbeiderswoningen aan de Julianastraat en Oostersingel (rechts). Foto uit 1920. Beeldbank RAR 1236-5793

[9] http://www.culemborgzoalshetwas.nl/triowijk.html. De oude wijk werd vanaf 1975 vervangen door nieuwbouw.

Het Voorburg 8, herenhuis gebouwd in 1892 in opdracht van J. Keijzer door stadsarchitect Gijsbartus Prins (1852-1933). Foto Marion Golsteijn. Monumenten.nl

Culemborg, Goilberdingerstraat 1. Opdrachtgever: J.H. van Eck (1884). Architect G. Prins . Foto R. Wevers 2007. RAR Beeldbank 1236-5758

Tollenstraat 15 Het herenhuis is gebouwd in 1895 door de Culemborgse architect Gijsbartus Prins. Foto Marion Golsteijn. Monumenten.nl

Tollenstraat 17, Bakkerij Verhallen. Opdrachtgever: S.M van Everdingen, 1895. Architect G. Prins. Foto R. Wevers 2007. RAR Beeldbank 1236-5764

Drie geschakelde woningen met eindgevel van het type herenhuis, deel uitmakend van een gesloten straatwand in de Slotstraat (nrs. 18-22), gebouwd in 1895 in een stijl die invloeden vertoont van de neorenaissance door stadsarchitect Gijsbartus Prins. Foto Marion Golsteijn. Monumenten.nl

Villa "Bella Vue", Elisabethdreef 2 Culemborg. Opdrachtgever: C. Radenmaker (1900). Architect G. Prins. Foto R. Wevers, 2007. RAR 1236-5760

.

Markt 40 op de hoek met de Grote Kerkstraat. Was voorheen Stadsapotheek. Architect G. Prins. Opdrachtgever: Hr. Ausems (1906). Rationalistisch ontwerp met Jugendstil-invloeden. Foto R. Wevers 2007. RAR 1236-5763

Cornelis Prins start zijn carrière vermoedelijk rond 1910 in een periode waarin de zogenaamde overgangsarchitectuur (soms met elementen van de chaletstijl of de Jugendstil) en het rationalisme (invloed van Berlage) nog de boventoon voeren. Net als zijn vader voegt Cornelis zich ook in het algemene landelijke beeld, wat duidelijk wordt als we zijn vroege ontwerpen voor middenstandswoningen (o.a. een koetsierwoning aan de Triosingel) beschouwen. De architectuur van deze woningen met hun vensters met schuiframen met veel-ruits bovenlichten en gevels in een zogenaamde negatief decoratie (wit gesausd metselwerk met accenten in rode steen zoals vensterbogen, hoekblokken, spekbanden en plint) is te omschrijven als overgangsarchitectuur. Het huis Waldeck-Pyrmontdreef 22, een ontwerp uit 1920 vertoont invloeden van het expressionisme met het erkervenster in de top met siermetselwerk, terwijl de combinatie van een onderbouw in schoon metselwerk met een gepleisterde witte bovenbouw bij dit huis ook vaak voorkwam in die periode.

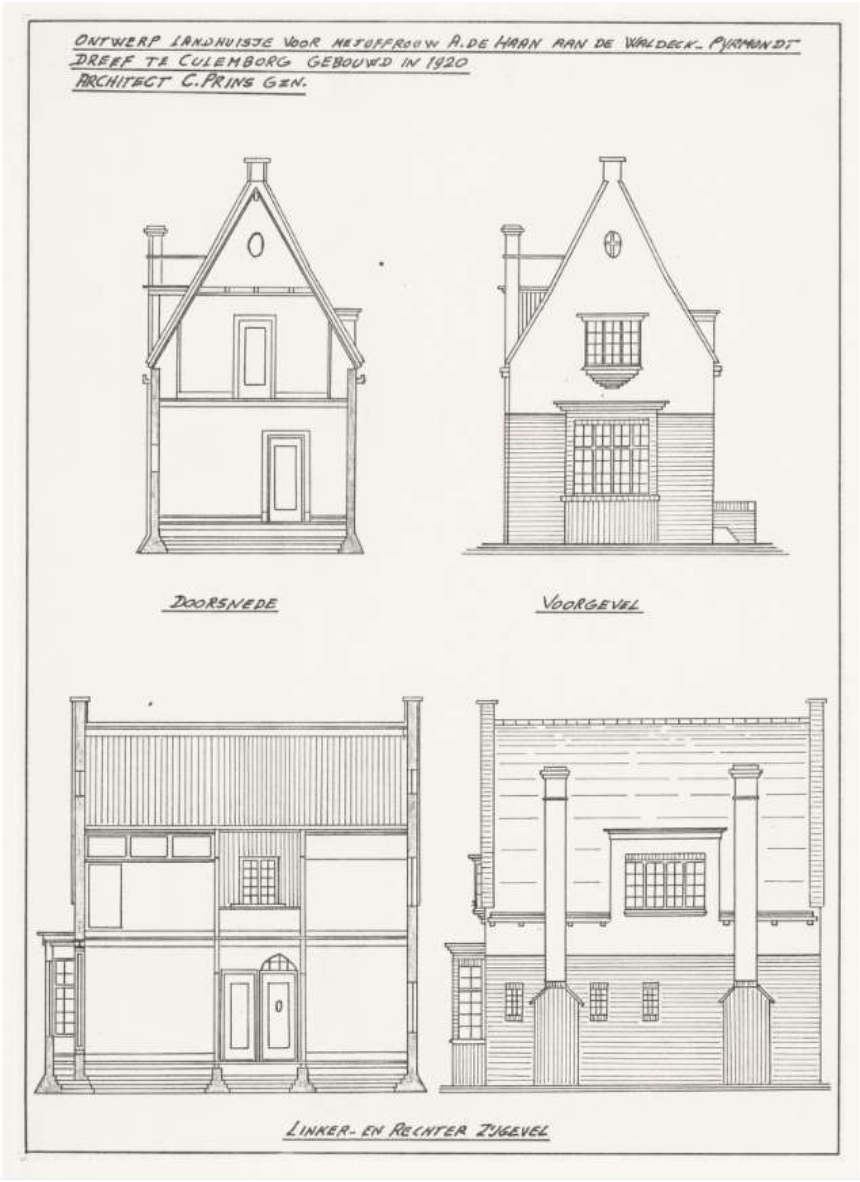
Huize "Bagatelle" aan de Van Pallandtdreef / hoek Dahliastraat (thans Dahliastraat 2) in Culemborg. Foto kort na de voltooiing. Architect C. Prins, Culemborg. RAR 1236-2697

Huis "Njis Riei" Triosingel 41. Koetsierswoning gebouwd voor de heer Versteeg. Architect C. Prins. Foto kort na de voltooiing in 1908-1909. RAR 1236-2696

Triosingel 41 op een recente foto van Google Streetview.

Een bouwtekening (kopie uit 1990) van het landhuisje voor mejuffrouw A. de Haan aan de Waldeck-Pyrmondtdreef (22) te Culemborg, gebouwd in 1920 door architect C. Prins. RAR 1158-133.

Arbeiderswoningen aan de Oostersingel. De bouw vond plaats in 1919 in opdracht van bouwvereniging “De Lelie”. Ontwerp G. Prins. Foto uit 1970. RAR Beeldbank 1236-5791

Arbeiderswoningen Leliestraat. In 1919 opdracht gegeven tot bouw door bouwvereniging "DE LELIE". Architect G. Prins. R. Wevers 2007. RAR 1236-5766.jp2

Detail van de voormalige poortdoorgang van Parallelweg Oost 12-12a met het siermetselwerk in de vorm van een reeks baksteenkruizen. De gevel is later witgeverfd. De pui in de poort dateert uit 1965. Foto F. Haans MAB 2022

Ook het ontwerp voor het veilinggebouw leunt nog sterk op de overgangsarchitectuur van rond 1900, maar bevat bij het siermetselwerk in de vorm van baksteenkruisjes rond de poort wel bescheiden invloeden van het expressionisme. Ook zijn duidelijke parallellen aan te wijzen met de ontwerpen van vader Gijsbartus Prins voor arbeiderswoningen aan de Leliestraat uit 1919. Deze woningen hebben ook brede vensters (oorspronkelijk met drielichten) en sobere gemetselde puntgevels gekregen net als het veilinggebouw. Opmerkelijk is wel de gekozen hoofdopzet van het veilinggebouw, met een representatieve voorbouw met centraal een poort naar de hal, geflankeerd door kantoren en een bovenwoning op de verdieping en zolder.

4.10 DOCUMENTATIE VAN HET FABRIEKSCOMPLEX

De voorbouw heeft in het midden van de voorgevel een voormalige doorrit die werd geflankeerd door kantoorruimten op de begane grond en een woning op de verdieping en zolder. De doorrit is in 1965 afgesloten toen er een trappenhuis in werd gebouwd met een pui met deur verdiept gelegen achter de poortopening. Rond de poortopening is siermetselwerk in de vorm van een lint van baksteenkruizen aangebracht.
De voorgevel van de voorbouw heeft een drie-assige, symmetrische indeling met een door een segmentboog afgesloten poort in de middenas. Deze middenas is uitgevoerd als een licht risalerende partij, bekroond door een puntgevel. Het pand heeft een dwars geplaatst schilddak met rode tuile du nordpannen en de puntgevel is door een steekkap verbonden met de hoofdkap. De gevels zijn thans wit geverfd met een grijze plint, de achtergevel is voorzien van damwandplaat.

In de voorgevel van het kantoor met bovenwoning kregen beide kantoorruimten een breed venster onder strek met drielichtkozijn, met later gewijzigde vullingen (enkelruits, bij draaiende delen met raam). Op de verdieping bevinden zich links en rechts van de risaliet en in de risaliet thans drielichtvensters (oorspronkelijk was links een tweelicht met enkelruits ramen en 4-ruits bovenlichten gepland en rechts twee enkele vensters met dito ramen). Boven de vensters in de buitenste traveeën bevindt zich een rechthoekig liggend verdiept gepleisterd veld, oorspronkelijk bestemd voor opschriften (mogelijk nog onder de huidige afwerking aanwezig). Het venster in de topgevel heeft een gewijzigd venster met enkelruits raam. De dakkapellen links en rechts van de topgevel hebben hun oorspronkelijke vensters verloren.

De laagbouw rechts heeft ook een gewijzigd drielichtvenster in de voorgevel. De indeling van de linker zijgevel is later gewijzigd. Op de verdieping bevindt zich hier een niet oorspronkelijk liggend venster. Ook de vensters op de verdieping in de achtergevel zijn niet oorspronkelijk.

De voormalige driebeukige fruithal achter de voorbouw is éénlaags op een rechthoekig grondvlak met een plat dak. De hal kreeg een diepte van zes traveeën. De traveeën zijn door een liseen van elkaar gescheiden. De noordgevel heeft thans in de beide hoektraveeën en de tweede travee van links een moderne invulling met sectionaaldeuren. De andere drie traveeën bezitten nog het oorspronkelijke venster onder strek met drielichtkozijn. De invulling van de ramen is gewijzigd, de bovenlichten zijn afgeplaat. De zuidgevel (oorspronkelijk een houten gevel van een extra beuk onder plat dak) is later van metselwerk voorzien en heeft naoorlogse later weer sterk gewijzigde uitbouwen onder lessenaardaken.

Inwendig verdelen houten kolommen met schoren naar de dwarsliggers de rechthoekige hal in drie beuken.
De constructies van deze delen zijn nog overwegend traditioneel. Het gebouw werd gefundeerd op staal, met gemetselde poeren onder de kolommen van de fruithal. De draagconstructie van het platte dak van de hal bestond zoals eerder genoemd uit twee rijen houten kolommen die langs- en dwarsliggers ondersteunen. Op die liggers werd een enkelvoudige balklaag aangebracht als drager van het platte dak. Bij de voorbouw werden de verdiepingsvloer en zoldervloer voorzien van houten enkelvoudige balklagen en de kapconstructie kreeg de toen gebruikelijke opzet met Hollandse spanten met kreupele stijlen en gordingen met beschot.

Op het gebouw van 1919 sluit een verbindingslid onder plat dak aan dat lager is dan de oude fabriekshal en aan de zuidzijde bakstenen gevel heeft met vier toiletvensters en aan de noordzijde een later weer gewijzigde pui met een deur en enkelruits vensters. De daarop aansluitende fabriekshal op rechthoekig grondvlak is ook éénlaags onder een flauw hellend zadeldak waarvan de dakvlakken boven de zijgevels zijn omgeknikt (omhoog gewipt). Gelamineerde spanten dragen een dakbalklaag. De bouw telt vijf traveeën met een gemetselde borstwering en later sterk gewijzigde bovenbouw met niet oorspronkelijke thans van platen voorziene vensters.

De entree naar de kantoren in de later gewijzigde poortdoorgang.

De voorgevel van de voorbouw uit 1919 is na de oorlog in de detaillering, met name bij de verdieping aangepast en het metselwerk is wit geschilderd.

De voormalige doorgang kreeg in 1965 een pui waarachter een trappenhuis werd gemaakt.

De rechter travee van de voorbouw.

De zijvleugel met kantoor.

De verdieping en topgevel van de middenrisaliet.

De voorgevel en linker zijgevel van de voorbouw.

De zijgevel van de voorbouw en aansluitende gevel met latere sectionaaldeur van de bedrijfshal.

De later sterk gewijzigde noordgevel van de bedrijfshal.

Zicht langs de bedrijfshallen naar het achterterrein. Links achter het hekwerk ligt de houtvijver.

Het tussenlid met de later gewijzigde pui van de schaftruimte en de bedrijfshal uit 1960 met een eveneens sterk gewijzigde gevel.

De later sterk gewijzigde zuidgevel van de bedrijfshal uit 1960.

Het tussenlid naar de voorbouw gezien.

De achtergevel van de bedrijfshal uit 1960.

De zuidgevel van het verbindingslid tussen de hal uit 1919 en de hal uit 1960.

De stookruimte (links) en een latere uitbreiding tegen de zuidgevel van de hal van 1919.

De langwerpige loods op het noordelijke deel van het achtertterrein.

De loodsen uit de jaren 70 achter op het terrein naar het oosten gezien.

Zicht vanuit de loods op het achtererf naar de fabriek.

De loodsen op het achterterrein en op de voorgrond de betonvloer waarop tot voor kort de nissenhut uit 1972 stond.

Raam met glas-in-lood dat vermoedelijk uit de achtergevel van de voorbouw afkomstig is.

Trafohuis van de PGEM uit 1978 achter de houtvijver.

5 WAARDERING

5.1 BIJZONDERE WAARDEN

Deze paragraaf beschrijft de in het gebied aanwezige landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het terrein met vijver, beplanting en bebouwing.

Historische waarden

Het voormalige fabrieksgebouw en de houtvijver hebben een zeer hoge cultuurhistorische waarde, als tastbare herinneringen aan de rijke geschiedenis van Culemborg als handels- en industriestad. Het verhaal van de plek is verbonden met de opkomst en bloei van verschillende bedrijfstakken die vanaf het einde van de 19de eeuw belangrijke pijlers van de lokale economie vormden: de groente- en fruitveiling, de tabaksverwerkende industrie en de meubelindustrie.

Ruimtelijke waarden

De nog bestaande fabrieksgebouwen uit de periode 1919-1980 en de houtvijver hebben ruimtelijke waarde als onderdeel van de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad Culemborg. De ligging van het voormalig veiling- en fabrieksgebouw hangt samen met de nabijheid van het stationsgebouw en ontsluiting door de spoorlijn Utrecht-'s-Hertogenbosch. De houtvijver vormt een overblijfsel van houtzagerij "De Witte Raaf" van A.S. Verwoerd, die gevestigd was op twee nabijgelegen terreinen aan de Lanxmeersestraat. De connectie tussen de houtvijver en de Parallelweg-Oost is historisch, vanwege het feit dat via deze weg de stammen werden aangevoerd die te water werden gelegd in de vijver. Behalve deze bedrijfsmatige relatie is er sprake van een visueel-ruimtelijke samenhang tussen de vijver en de weg. De perceelsvorm van de houtvijver en de fabriek is een overblijfsel van de pré-stedelijke verkaveling in langgerekte kavels (resten van cope-ontginning).

Architectuurhistorische waarden

Het nog bestaande fabrieksgebouw bezit wat betreft de oudste delen (de voorbouw met bovenwoning en de aansluitende éénlaags hal) architectuurhistorische waarde, enerzijds vanwege de karakteristieke opzet met een hoge representatieve voorbouw met kantoren, doorrit en bovenwoning en een daarachter gelegen laagbouw (voormalige veilinghal) en anderzijds als een voorbeeld van het vroege werk van Cornelis Prins, zoon van de toenmalige stadsarchitect G. Prins, op wiens werk hij zich zeker ook inspireerde. Opgemerkt moet worden dat Prins een sober, afgewogen, maar in constructief opzicht tevens voor die tijd zeer traditioneel gebouw heeft gerealiseerd. De latere aanbouwen, waaronder de hal uit 1960 en de loodsen zijn niet aan te merken als voor hun ontstaansperiode bijzondere bedrijfsgebouwen.

Gaafheid en herkenbaarheid

De architectonische gaafheid van de nog resterende fabrieksgebouwen is beperkt. De hoofdvorm en oorspronkelijke gevelindelingen van de oudste delen zijn nog in belangrijke mate intact. Wel zijn de detailleringen (ramen, recente deuren in noordgevel van de bedrijfshal) gewijzigd en is in de poortdoorgang een woonpui geplaatst. De latere aanbouwen en hal uit 1960 zijn sterk verwaarloosd en hebben afgeplate gevelopeningen. Het

gehele complex vormt nog wel een goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke functie als fabriek.

Zeldzaamheid

Het fabrieksgebouw vormt een markant overblijfsel van het industriële verleden van Culemborg. De oudste delen van het gebouw zijn van belang vanwege een zekere architectuurhistorische, bouwtechnische- en typologische zeldzaamheid.

5.2 CONCLUSIE: KENMERKEN, BEHOUDEN EN/OF BESCHERMEN

Kenmerkende en behoudenswaardige elementen stedenbouw

- Prestedelijke structuren zoals herkenbaar in de stedenbouwkundige opzet van het onderzoeksgebied, waaronder historische wegen en persistente perceelsgrenzen;
- De voormalige houtvijver van de houtzagerij A.S. Verwoerd;
- Relicten van het industriële verleden in de terreininrichting, waaronder de stelconplaten op het terrein van het voormalig fabrieksgebouw en ijzeren hekwerken;
- De schaal en maat van het voormalige fabrieksgebouw;

Kenmerkende en behoudenswaardige elementen architectuur

- Het industriële karakter van de bebouwing binnen het onderzoeksgebied. De architectuur van het voormalige fabrieksgebouw (oude veilinggebouw) wordt gekenmerkt door een traditioneel karakter, met bakstenen gevels, een dak met rode pannen, houten kozijnen, ramen en deuren;

Versterking cultuurhistorische kwaliteiten

- Geadviseerd wordt om de ontwikkelingsgeschiedenis van het fabrieksgebouw en de houtvijver bij eventuele gebiedstransformaties als inspriatiebron te nemen. Vanuit cultuurhistorisch perspectief verdienen de prestedelijke verkaveling en het industriële karakter van de bebouwing en de terreininrichting bijzondere aandacht bij nieuwe stedenbouwkundige ontwikkelingen. Door de historische gelaagdheid van de plek en de nabijheid van de herbestemde meubelfabriek Gelderland bestaan er uitgelezen kansen om bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen het verhaal over het industriële verleden van Culemborg beter beleefbaar te maken.

Behoud en herbestemming

- Geadviseerd wordt naast de voor bescherming in aanmerking komende houtvijver ook de gebouwde onderdelen die gewaardeerd zijn met een hoge waarde (de voorbouw van de fabriek) te beschermen als gemeentelijk monument, wellicht ook in samenhang met met het lage deel van de oorspronkelijke bouw (dit heeft een positieve waarde).
- Bij herbestemming zou men de voorbouw middels relatief eenvoudige ingrepen kunnen opwaarderen (verwijderen verflaag van de gevels, herstel vensters met ramen met roedeverdelingen) en de voormalige poortdoorgang in ere kunnen herstellen, waardoor deze voorbouw als een poortgebouw gaat fungeren van het achter gelegen te ontwikkelen gebied/terrein, waarop de achterbouwen van de fabriek liggen.

	Waardering	+++ hoge waarde	++ positieve waarde	+ basiswaarde	0 geen waarde	
	Bedrijventerrein Parallelweg Oost 12 & houtvijver					**Score**
I	**Historische waarden**					
1	Belang van het complex als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling;					**+++**
2	Belang van het complex als bijzonder uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;					**++**
3	Belang van het complex als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);					**+**
4	Belang van het complex wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;					**+**
5	Belang van het complex wegens bijzondere herinneringswaarde;					**+++**
II	Ruimtelijke, s**ituationele en ensemblewaarden**					
1	Betekenis van het complex als onderdeel van een groter stedenbouwkundig geheel of ensemble;					**+++**
2	Bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;					**++**
3	Bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;					**++**
III	**Architectuur- en kunsthistorische waarden**					
1	Bijzonder belang van het complex voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek					**++**
2	Bijzonder belang van het complex voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;					**++**
3	Belang van het complex wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;					**+**
4	Belang van het complex wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;					**+**
5	Belang van het complex wegen de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen)					**-**
IV	**Gaafheid en herkenbaarheid**					
1	Belang van het complex wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;					**++**
2	Belang van het complex wegende de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;					**+**
3	Belang van het complex als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;					**++**
4	Belang van het complex wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;					**+++**
5	Belang van het complex wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, groenaanleg, etc.);					**++**
6	Belang van het complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving;					**+**
V	**Zeldzaamheid**					
1	Belang wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch, functioneel of ruimtelijk/stedenbouwkundig opzicht;					**++**
2	Uitzonderlijk belang van het complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten;					**++**

PARALLELWEG OOST 12 CULEMBORG
Cultuurhistorische waarden

= Hoge waarde
= Positieve waarde
= Indifferente waarde

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

6 BRONNEN EN LITERATUUR

6.1 BRONNEN

- Kopieën bouwtekeningen aangeleverd door Regionaal Archief Rivierenland (Bouw- en milieuvergunningen).
- Kopieën bouwtekeningen aangeleverd door gemeente Culemborg. Archief 1008 Prins architecten te Culemborg, Collectie tekeningen van Gijsbartus Prins en Cornelis Prins, 1884-1931 (Regionaal Archief Rivierenland)

6.2 INTERNET

- Regionaal Archief Rivierenland/beeldbank
- Topotijdreis.nl
- Kadasterviewer.

6.3 LITERATUUR

- Benthem, M. van & M. Massop (1999): *Het wateren van hout. Naar een verbeterde kwaliteit van Nederlands hout.* Amsterdam.
- Eillebracht, A. & J. Grimbergen & P. Schipper (1986) *De sigarennijverheid in Culemborg. Mensen en fabrieken.* Culemborg: Uitgeverij G.J.L. Koolhof.
- Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden (2004): *De Witte Raaf. Interviews uit de Culemborgse Courant verschenen in de periode 1963-1965.* Culemborg.
- N. Hoevenaars, "Architect Gijsbartus Prins, architect te Culemborg" in*: De drie steden: regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en Culemborg* ; Jrg. 29 ; nr. 2 (2008), pagina's 10-13
- Provincie Gelderland (1993): *Monumenten Inventarisatie Project - Gemeentebeschrijving Culemborg.* Oosterbeek.
- Rutte, R. en J.E. Abrahamse (2014), *Atlas van de verstedelijking in Nederland. 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling*, Bussum.
- Vate, van de K. & J. van Unen, "Speelhuijs genaamt Campsigt", in: "*Culemborgse Voetnoten", jaar 2017, nummer 60* (Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden).